СИЙЛАХЬ-ЙОККХАЧА КОТАЛОН—20 ШУ!

КОТАЛО! 1945

Б. Березовскен Е. Халдейн плакат.

ТАСС фотохроника.

МАССА А МЕХКАШКАРА ПРОЛЕТАРЕШ, ВІАШАГІКХЕТА!

Дж. ЯНДИЕВ.

ТІЕХЬЕНГА

Тlема хало, тlема сутарал
Бlарга ца яйна,
Дaь уйлаш, нaьна
бlаргаш
Тахан ца зийна,
Тха гlоза тlехье!
Доага денош, делха
дегаш
Даьга, дийлха даргда.
Кхоана, шун ана юхе,
Тахан тlем тlа лийтараш
Адамаша диканца
бувцаргба.
Салтечун шинелаца
къовлаенна,
Эгlазлонца
догкхохкаденна,
Тха зама шоана
дlайовзаргья.

Р. Рязанов. Ракета (ученешка).
ТАСС фотохроника.

СЕРДАЛО

(«Свет»)

Советски Союза Коммунистически парте Нохч-ГІалгІайн обкома, Нохч-ГІалгІайн АССР Лакхехьарча Советен Министрийн Советен орган.
Орган Чечено-Ингушского обкома Коммунистической партии Советского Союза, Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской АССР.

АРАДУВЛ 1923 ШЕРА ДЕНЗ

№ 55 (4068). КІИРАНДИ, 9 май 1965 шу. Мах 2 кеп.

СССР ОБОРОНА МИНИСТРА
ПРИКАЗ

1965 шера 9 май. № 125 гор. Москва.

Новкъостий салтийи матросаши, сержанташ а старшинаш а!

Новкъостий эпсараш, инаралаш, адмиралаш!

Эскарен Флотен ветеранаш, Сийлахь-боккхача Дай-мехка тІем тІа дакъа мел лаьцараш!

20 шу дизад Советски Союза а антигитлеровски коалице мехкий а герзашцарча низаша етташ хІамаш а йолаш, шоллагІа дунен тІом хьоабаь фашистски Германи бокъонца ийшачен дувцилга йоацчаш караеначен хана денз.

Из белгалдаьнна ди къаьстта деза а дицлургдоацаш а да советски наха.

Вай халкъои цун сийлахьча тІемахошеи лайра гитлеровцашта духьала лоаттабаьча къовсама керттера хало, шоай дегІамаш духьал а оттадаь захватчикех лорабир шоай дай-мохк, моастагІа вохавир, Европа халкъашта новкъостал дир фашистски лоала дукъ тІера кхоссара.

Сийлахь-боккхача Дай-мехка тІем тІа исторически котало йоаккхилга вІаштІехьдаьккхар шоай са ца кходеш советски наха фронте а тыле а низаш оарцагІдахаро. Цу халеи цІий мохкадеши болча къовсаме Советски Союза халкъаша хьахьекхар чІоагІа а идейни а дог тийша шоаш хилар, шоай патриотически.декхар кІоаргга кхетадеш шоаш хилар, дуненга дІахьекхар бІарга ца дайна тайпа къонахчал, денал, майрал йолаш шоаш хилар. БІаьшеренашка дахаргда цар турпалера гІулакхаш.

Фашистски Іазапхошта духьал лоаттабаьча тІем тІа ший берригача низаца гучабаьлар Коммунистически парте дог ураоттадеши гІулакх вІаштІехьдоахаши бола лоархІам, социалистически общественнии пачхахьалкхени строя чІоагІали из йохаргйоапаш хилари, марксистско-ленински идеяй сийле.

Бирсача тІемашка фашистски Германи эша*а яь яьккха котало — дерригдунен-исторически лоархІамера событи. ТІемо юххера а чІоагІа йохайир империализма позицеш, хьахилийтад Европаи Азеи дуккха а мехкаш социализма наькъа тІа довлара аьттув бола хьалаш, цІаккха а ца хиннача тайпара баьржаб къамий-кортамукъален болам.

ДІадахача укх ткъаь шера Советски Союза къахьегамхоша Коммунистически парте кулгалца тІемо яь хала човнаш ерзаяь ца Іеш, шоай хьинаререча къахьегамца цІаккха ца хиннача тайпара чІоагІа айбаьб вай Даьхен низ, боккха гІа баьккхаб коммунизмага бодача новкъа. Советски экономика, Іилма, техника дегІайоалаеча Іалаьмате йоккха прогресс хилара дола къаьгга тешал да космос караерзаеш вай мехка карагІдийнна тІехдаьнна доккхий хІамаш.

Дерригача Советски халкъа довш дар кхоачаш а деш, вай партеи правительствай тІагІертта къовсам лоаттабу машар хилийтареи чІоагІбареи духьа, коммунизм хьалъяра хиланза даргдоаца хьал из хиларах тарра. Цхьабакъда дерригача прогрессивни адамаша чІоагІа хьаллоацаш болча машар дукха безача Советски Союза наькъа, дорха духьале ю Америка ВІашагІкхийттача Штатий империалисташ керте латтача дунен реакце оагІонгахьара.

ДІаяхача ханарча урокий хам ца а беш, империалисташа цІаькха а тІемаца кхерам тІатувс дуненна, цар новкъостал дир боннски реваншисташта Малхбузен Германе тІема экономически потенциал юхаметтаоттаяра, уж ядерни герза тІакхачийта гІерташ шоай хур ду цар. Укх тІеххьарча хана Къулба-Малхбоален Азе тІема кхерамера кхуврч михьара баьккхаб цар, Вьетнама Демократически Республикана духьаларча гуччахьарча агрессе наькъа тІа эттаб уж, цар сацийтац Кубай турпалерча халкъа духьалара шоай провокацеш.

Империализма агрессивни гІулакхаш тІа-тІа чІоагІлуш латташ хиларах Коммунистически партеи Советски правительствай динза дарг мел доацар ду мехка оборонни низ дІахо лакхбара, Эскари Флоти чІоагІдара. Шоай боевой знаменаш дай-мехка моастагІашца лоаттабаьча къизача къовсамашка сийле яьккха дола Советски Герзашцара Низаш гІоал даргдоацаш латт коммунизм хьалъеш доаллача советски халкъа машари беркатера къахьегами лорабеш. Уж массаза а тІема кийчонца латт, хІаьта социалистически содружества мехкий эскарашца цхьана моллагІча а агрессора хІалаквеш хІама тоха низ кхоачаргболаш а да. Вайна тІехьа латт дунен тІа прогрессивни мел дола адамаш.

Аз моаршал а луш, даькъала ювц Советски Герзашцара Низий личин состав, Сийлахь-боккхача Дай-мехка тІем тІа дакъа мел лаьцараш гитлеровски гІаьрахой эша а баь яьккхача сийлахь-йоккхача коталон ткъо шу дизарца.

Из сий дола дата белгалдоаккхаш аз **приказ лу:**

Тахан, 9-ча мае, моттигерча ханах 21 сахьат даьлча вай Даьхен столице Москве, союзни республикай столицашка, городашка-турпалашка: Ленинграде, Волгограде, Севастополе, Одессе, военни округийи флотийи бІуний управленеш йолча городашка, хІаьта иштта укх городашка а: Бресте, Брянске, Горьке, Грозне, Днепропетровске, Донецке, Иркутске, Красноярске, Курске, Мурманске, Новороссийске, Омске, Орджоникидзе, Ореле, Камчаткерча Петропавловске, Смоленске, Туле, Харькове, Челябинске, Къулбехьен-Сахалинске ткъаь игт артиллерийски залпашца салют яла.

Эскарен Флотен тІемахой! Еза а лелае, еба а е боевой традицеш, лакха айдий леладе вай боевой знаменай сий а цІаккха а бовргбоаца хоастам а.

Даим халкъий дегашка дахалда гитлеровски фашизм эша а яь Сийлахь-йоккха котало яьккхача советски бІухой,партизаний, болхлой, колхозхой, интеллигенце турпалера гІулакх!

Даим сийле хийла вай Даьхен паргІатои лоІами бахьан долаш лийгача турпалий!

Даькъала хилда турпалера советски халкъ а цун майра Герзашцара Низаш а!

Даькъала хийла Советски Союза Коммунистически парти—вай еррига коталонаш яхара дегаш ураувттадер а уж йоахилга вІаштІехьдоахар а!

СССР-а оборона министр Советски Союза Маршал
Р. МАЛИНОВСКИЙ.

БАКЪДОЛЧА ГІУЛАКХА КОТАЛО

А. И. ЕРЕМЕНКО,
Советски Союза маршал

Укх бІаьстанарча деношка адамлено белгалдоаккх шийн историе чухь лоархІамегІарча датаех цаІ — нацистски Германена духьаларча тІем тІа паргІато езача халкъаша котало яьккха ткъо шу дизар. Тахан ткъо шу дуз из деналера гІулакх халкъанта карагІдаьннача дийнахьа денз.

ЦІаккха а диц ца луш дег чу латт цу сийрдача датаца дувзаденна мел дола хІама. 1945 шерарча коталон деношка Чехословаке, цун столице Злато Праге вар со, хІаьта Волга тІара баьнна Влтаве кхаччалца хала никъ бахьаш хьабаьхкача вай тІемахоша вошал долча чехословацки халкъаца цхьана кхоалагІа рейх бокъонца йохарах бола кхаъ мел гІадбаха тІаийцар гуш вола теш хилa а вийзар са.

Реакцей политически Іовдалалеи баьде низаш эша а даь, яьккхача кхетамеи прогрессеи Коталон цІей а хинна адамлен историна юкъеяхар 1945 шерара бІаьсти. Гитлеровски фашистащца лоаттабаьча къовсама керттера хало лайна долча советски халкъа дика дова цу лирача къовсама дерригa гІулакхаш. ТІом болабеннача юххье аьттув беха гІулакхаш ла дийзар вай. Цхьабакъда, советски халкъ шеко йолаш дацар вай бакъ гІулакх тІеххьара а котдаргхиларах. Коммунистически партегахьа лекхар цо шийн бІаргаш, хІаьтта, массаза санна, из шийн баьччеи организатори хилар цунна гуча а даьлар. Коммунистий парте кхотадир халкъ, оарцагІдаьккхар из моастагІа юхатохара, бІарчча цхьа тІема лагерь а яь дІаоттайир Советски Союз.

Советски пачхахьалкхенна тІаттта лира тохкам хилар Сийлахь-боккхача Дай-мехка тІемах. ДІаяхача хана историна дайзача тІемех эггара халагІеи хІалаквеши бар из тІом. Из болабелар тІом хьале хьалхагІа мехка тІема-стратегически гІулакхий мах бара даькъе Сталина доккхий гІалаташ дувлийтар бахьан долаш тІа-тІа дукхагІа чоалханеи халеи хулаш хьаденача вай вІалла аьттув боацача хьалашка.

ЩІаьхха тийшача балхаца болабар бахьан долаш шийга кхаьчача низий а средствай а совлепех пайда а эцаш, гитлеровски клико лерхІар «сиха лелача тІемаца» вай пачхахьалкхе дІалаца. Фецарча стервятникий бІарччача Іулаша новкъостал а деш хинна моастагІчун низ болча группировкай бронированни говнаш вай Даьхен дегІах чухайшар. Цхьабакъда, еррига Европа наькъашка коталонца гІа боахаш чакхъяьннача немецко-фашистски полчищашта эггара хьалхара хІалакьеш йола хІама кхийтар Россе аренашка.

Коммунистически парте хьакхайкадир Социалистически Дай-мехка кхерам тІалаттташ хилар, дерригa советски халкъ гІоттадир, шийна тІехьадаьккхар сийлахь Дай-мехка тІема дерригa низаш моастагІчунца са ца кходеш лоаттабеча къовсама, фашизм йохаеча дІадалара вай нах тІа а хьехаш. Сийлахь-боккха декхар дар вай Герзашцарча Низашта хьалхашка оттадаь хиннар — Даьхе лораяь да Іеш, Европа халкъаш германски фашизмана кІалхардаха а.

Диъ шу гаргга ха яьккхар шийн божхалгеи лиралгеи диллача бІарга ца байнача тайпара болча немецко-фашистски захватчикашта духьала цІий мехкадеш лаьттача тІемо.

Москвена юхеи Волга тІеи, Курска а Белгорода а юхе, Днепра тІеи Дуная тІеи, Белоруссе а Прибалтике а лаьттача доккхийча тІемашка моастагІа вохавир, хІаьта цул тІехьагІа вай Даьхен дезача лаьттанна тІера эккха а вир.

Сога ираз кхаьчар фронтий командующи а волаш Москвена юхеи Волга тІеи лаьттача тІемашка а царел тІехьагІа хиннача дуккхача тІемашка а дакъа лаца. Сай бІаргашта бІаргадайра сона, белггала мел йоккха турпалал гойтар цига советски наха.

Шийн интернациональни мисси кхоачаш а еш, фашизмо лоалла оттадаьча Европа мехкий лаьттан тІа даьлар ЩІе Эскар. Кердача доккхийча тІемашца кортамукъа яьхар Бухаресте Софияи, Белград а Варшав а, Вена, Будапешти Прагеи. Вай бІунаша тІабихьача боккхача низо йожайир Германера гитлеровски режим. Советски Эскаро къам юхаметтаоттаде торо елар немецки халкъа шийна а.

Сийлахь-боккха Дай-мехка тІом коталонца чакхбалара маІан — из дар дунен халкъашта юкъерча империализмо кийчъяьи фашистски Германе дІайолаяьи йола вай мехка духьалара империалистически державай нашестви бокъонца хІалакхилар. Цу коталоно хьахьекхар социалистически система капитализма системал дуккха а толашагІа хилар. Цунах хилар советски пачхахьалкхени общественнии строя, Коммунистически парте хьаькъалерча политика котало.

ДІабахача тІем тІа доккха денал, бІарга ца йина тайпа майрал, массава а цхьатарра, турпалал йолаш шоаш хилар хьахьекхар советски наха, Эскареи Флотеи тІемахоша.

Еррига вай парти а дерригa вай халкъ а —фронте а хана моастагІчо дІалаьца хиннача территоре тІа а латташ хинна, тыле станокашта хьалхашкеи колхозий кхашкеи шоай са ца кходеш къахьийга болхлой, ахархой, интеллигенци, тІемахойи партизанаши, вай сий дола кхалнах а кагирхой а, — уж бар моастагІа эша а вaь, исторически котало яьккхараш.

Советски Герзашцарча Низаша социалистически Даьхен лоІами паргІатои лораяь ца Іеш, сийленца къоачашийр шоай бакъахьара интернационально-паргІато яккхара мисси — Европа дуккхача халкъашта новкъостал дир гитлеровски Іазапа кІалхардовлара.

Советски халкъа дика хов, мел хала яха езаш я тІема коталонаш. Халкъа дикагІа бола викалаш боабар, даьшкарен ноаношкарен гІайгІа; бой хиннача берашкарен жер баьнначa исташкарен бала, — иштта бар цу халоний мах. Цудухьа бе боагГІача тайпара мах бу вай фашизмаца лоаттабаьча къовсаме, коталон юкъарча гІулакха юкъе дакъа лаьцача хІара халкъа гІулакхий. Шоашта доккхий зенаш а хулаш яьккхар из котало польски, югославски, чехословацки, гречески халкъаша, цар духьале кагье маганзар гитлеровцашта селлара чІоагІа къиза шоаш хинна боллашехьа. ТІом чакхбоалача канна котало яккхара иштта новкъостал дир румынски, болгарски, итальянски халкъаша а. Мах баь варгвоацаш чІоагІа деналера гІулакх карагІдаьлар гучахьа доацача Духьален эскара бІухошта, цу даькъе германски антифашисташта а. Къилбаседен Африке а Средиземни форда бассейне а англо-американски бІухаша 1942 гурахьеи 1943 шера бІаьстан юхьеи йийттача хІамаша юххера а итало-немецки бІунаш Къилбаседен Африкера лелхадир. Цул тІехьагІа Аппенински ахгІайрен тІа бІунаш доссадар боккхача лоархІаме хилар Итали тІема юкъера ялара. КІезига хало яцар Атлантике форда коммуникацешка лоаттабаьча къовсаме союзникашта тІакхаьчар. Дальни Востоке лаьттача тІем тІа англо-американски герзашцара низаш латаро мелйора Германе керттера союзник — Япони, шийн берригача низаца гІаьрахой тІемага гІоллаpча шийн партнера новкъостал де цунга йиш ца а хулийташ. 1944 шерара ахка белгалдаьлар союзникаша Европе «Оверлорд» яха керда йоккха операци ярца — цар бІунаш Нормандe Іодоссадарцеи цул тІехьагІа наступлени еш Францена кІоаргга чу дахарцеи. Из яр халкъаша чІоаттІа сатувссашехьа а, хьа ца еллаш дукха гоаяь Евпропера шоллагІа фронт.

Халкъех хІаране коталон юкъарча гІулакха юкъе лаьца дакъа, бакъдар аьлча, цхьаццадолча бахьанех цхьатарра доккха дацар. Хиннача хІамай, совдар тІа ца тохаш, нийса мах бе ховш мел волчун шеко хургъяц моастагІа вохавеча хана керттера хало лайнараш Советски Союза халкъаш хиларах. ХІаьта а тІом сецача хана денз хьа империалистически лагерерча реваншисташеи истори харцахьа доахарашеи шоай хур ду гитлеровски фашизм йохаеча Советски пачхахьалкхено лаьца дакъа доаде гІерташ.

ПаргІато езача халкъаша фашистски агрессораштеи цар союзникаштеи духьала лоаттабу Іалаьмате боккха къовсам хилар дунен шоллагІча тІемах. Прогресса низаша германски фашизми японски милитаризми эша а яь яьккхача коталоно хьайийлар дунеп социалистически система хьахиларца, дІаоттарца, чІоагІъяла белгалйоалаш йола адамле дегІахарера керда этап. Дунен халкъашта юкъерча империализма эггара реакционнегІеи агрессивнегІеи дола низаш дохадаро цун позицеш, бІарчча хьанийцача, мелъярга кхоачавир, вІаштІехьдаьккхар колониализма система катъелга. ТІема итогаша, шеко хила йиш йоацаш, къаьгга хьахьекхар историе законаш харцде йиш ца хилар, хьахьекхар, социализмагахьеи коммунизмагахьеи леста дегІаухаш йола адамий общество, юхасоае могаргдолаш дола низаш дунен тІа ца хилар.

ШоллагІча дунен тІема урокаша империализми цун идеологаши кхотабаьбац ала йиш яц. Вайна гуш да, йоккхийча капиталистически пачхахьалкхенашкарча тахан тоъал чІоагІа лоархІаш долча гІозараша, цкъаза дунеп халкъашта юкъерча арене ийсача новкъа гІа боаккхаш хилар. Цунна тешал ду Московски договоро, термоядерни герз космически орбиташ тІа доаккхаргдац аьнна яьча Соглашене, кхы а цхьадолча бакъахьарча гІулакхаша.

Цхьабакъда, бокъонца дог тийша ала йиш йолаш да, дІабаьннача тІема гуччахьарча урокех санна, иштта цул тІехьагІа дунен тІа хиннача доккхийча хувцамех а йинза ярг мел йоаца выводаш аьттехьа а империализма бІена чу яьяц, аьнна. Ши-шегІа дагаух из дунен тІа эггара тІехьагІа хулаш йола событеш йовзача хана. Деш дола къамаьл Къулбехьен Вьетнамах, Лаосах, Малайзех, е Конгох дале а; дуккхача оагІорахьарчеи атлантически ядерни низех, лоалахошцарча ФРГ доазоний дІоаххала еллача минии поясах[1]. Боннски пачхахьалкхене гитлеровски зуламхошта амнисти ялафах, цу тайпарча кхыча проектаех лаьца яздаь, хІамаш дешаш вай дале а.

США президента Линдона Джонсона эггара тІехьагІа конгрессага яхьийтача посланеш тІа цхьайолча бакъахьарча уйлашта нийсса кІезига яц иштта шийлача тІема уйланца оттаяь, США правительство дуккха кхерамаш доахкаш дола шийн арахьарча политика никъ лоадама хувца дага ца хилара тешал деш йола положенеш.

Цу хьалашка Советски Союза, кхыча социалистически мехкий бокъо яц фийлал лаьгІъялийта. Духхьал из дувцаш дар дукха ха йоацаш хиннача Варшавски договора юкъе дакъа лоацача пачхахьалкхений Политически консультативни комитета совещане даь къамаьл. Совещане дІахайтар дуккхача оагІорахьара НАТО ядерни низаш вІашагІдоххарах Евпроперча машарен кхерамзлени гІулакха доккха зулам дала тарлуш хилар. Совещане дІакхайкадир, нагахьа санна цу тайпара моттиг хинна болх хуле, Варшавски договора юкъе дакъа лоацаш йола пачхахьалкхенаш шоай кхерамзле Іалашъергйола гІулакхаш чакхдаханза ярг ца хилар.

Дунен шоллагІча тІем тІа антигитлеровски коалици котъяьннаяр яхаш дерригa реакционни низаш дохаш дацар. Герза низаца историе чарх тІехьашкахьа кхостае цІаькха а империализма безам хилара кхерам юхебисабар. Цудухьа Советски пачхахьалкхено Сийлахь-боккха Даймехка тІом дІабаьнначул тІехьагІа низ кхобанзар шийн оборонни низ дІахо чІоагІбара. ТІом сецачул тІехьагІарча хана бокъонца йола революцихиннай Советски Герзашцарча Низашка. Вай дерригача халкъо кІаьд ца луш къахьегар бахьан долаш эггара тІехьагІа арадаьннача хІанзарча ракетно-ядерни герзаца кийчдаьд Советски Эскари ТІема-Форда Флоти. Массе оагІорахьара кийчо йолаш болча тІемахой тешамерча бе доал из.

Цу цхьан ханна советски халкъо вокх социалистически мехкий халкъашца цхьана шоай тарлур ду термоядерни катастрофа ца хилийтара, общества вахара юкъера тІом дІабаккхара, массане а цІендаь герз дІадоаккхилга вІаштІехьдаккхара.

Укх деношка дерригача дунен тІарча миллионаш а миллионаш а болча наьха сакхетама уйланца хьалхашка оттаргда ІажагІча уна духьала лоаттабаьча къовсаме шоай вІашагІкхийтта турпалера низаш. Дунен халкъаша иштта итог ергья шоллагІа дунен тІом сецачул тІехьагІа дІадахача ткъаь шера машар бахьан долаш лоаттабаьча къовсама. Из во йоацаш итог я. Цхьабакъда, керда тІом хилара кхерам дІабаьннабац. Иттазза совдаханза даргдац машар бахьан долаш лоаттабеча къовсамера низаш.

[1] Боннски реваншисташта лайча доазон тІара довнаш хьоадаран цунца США ядерни низаш тІема юкъеозаран накъаяла тарлуш я из пояс.

СЕВАСТОПОЛЬ. Сапун - лоамана штурм яь днорамен Сийлен обелиски.

Б. Квитко сурт.
ТАСС фотохроника.

1945 СИЙЛЕ ХИЙЛА АДАМАШ ФАШИЗМАНА КIАЛХАРА

УКХАЗА МЕЛ ДАР
ТУРПАЛ ДАГАВОХИЙТАШ ДА

Фашистски Германи эшаяь ткъо шу дизар массанахьа дездеча дийнахьа къаьстта дагавох Советски Союза Турпал летчик-истребитель Иван Николаевич Заболотный Грозненски типографе болхлошта. Шоай типографе Турпала цIи лелаеш хиларах доккхал ду полиграфисташа. Наборни цеха болхлой списка юкъе къаьстта латт Заболотне тайпан цIи. Тахан къаьнача а къонача а болхлоша цун цIи йоах.

Ткъаьи шийтта шу хьалха зIамига вар из, цудухьа типографщикаша Ваня оалар цох. Юкъерча дегIара, унахцIена, безаме, велавенна зIамига саг вар из. Грозненски № 1 йолча берий цIагIара укхаза наборщикалла болх бе вера Заболотный. Массанена везавелар Ваня. ХIаьта болхлой коллектив цунна а езаелар. Даи нанеи дацар цун, шийна хула дега гIоз а халахетар а коллективаца декъар цо. Массане хьехар цунна, новкъостал дора. Балха воллашехьа а планерни школе. Грозненски аэроклубе дешаш вар Заболотный цу хана.

Ткъаьи ялхайттлагIча шера аэроклубе дийша ваьлча, авиаучилище деша ваха лаьрхIар зIамигача саго.

— ХIанз-м е алапаш вIашагIхетташ ва со. бакъда касталашха-м сигала бодача наькъа метраш вIаштаеттаргья аз, — яхаш бехаш бора цо.

Ерригача коллективо накъа а воаккхаш деша вахар из. Курсантагара денача хIара хабаро гIадбугар полиграфисташ. ХIаьта цо йздора сигленах, цига лела шийга кхаьчача иразах.

СССР оборона Министерства архиве долаш да И. Н. Заболотне летни школа йистеяккхарах дола аттестат. Командоване белгалвоаккх из говза пилот. «И-16» яхача самолета военни летчик хиларах тарра.

Военни школа... полк... Доладелар де дезараш дукха дола денош. Къонача летчика ткъамаш дегIадоагIар, чIоагIлора. Заболотный ший тIема говзал лакхъеш, бокъонца кийчлуш вар.

Лотаелар тIема цIи... Пистедоалаш латт 1941 шу. IаьржадоагIача хин юхь санна, вай Даьхе столицана Москвана тIайолалу моастагIчун танкаш, самолеташ. МоастагIчо Москвана тIаяйтар 8500 самолет. Обороне лаьттача вайчарел шоаза дукхагIа яр уж. Цхьабакъда, царех 220 самолет мара города кIаьнкхаьнзар.

ТIайоагIача фашистски самолеташта духьал гIеттар вай истребителаш, цар дохадора «мессерий» мутIараш. МоастагIчун самолеташ йохаяра тешал деш бола массехк селкъа гучабаьлар исаиччача хана Заболотне самолета фюзеляжа тIа.

Сатоссача хана шийн новкъостаца цхьана фашистски самолеташта духьал отта кийчлуш вар цкъа майра летчик. Авиамеханико новкъостал дир цо цунна парашюта бахтараш дIадехка. ЦIе седкъий доахка истребителаш урагIъяхар.

Самолета тIара чухьежача гулоа улла аре, цига долха наькъаш. Фронтаца ядача поселкашка гIар-тата доацаш сабаре я. ОагIора гIолла бода машинникъ. Самолето кхы массехк минута никъ бича Iаьржа кIур гIеттар — йоагар станцера зданеш, товарни вагонаш.

Летчик лакхлора. Ший задани геттара дика Iомаяьяр цо, дог ураэтта моастагIчоа тIакхача гIертар из. Цо кхетадора йохаяь хIара нацистски самолет фашизм эшаяра лоархIам болаш хилар.

Хьалхашкахьа, кIеззига аьрда оагIорахьа, гучаяьлар цхьа боад. Летчика тIаверзайир цунна ший самолет. Из хиннаяр машиннаькъа станцена тIайода бомбардировщик «Юнкерс-88».

Советски самолет шийна хоаелча фашиста Iолохийр ший самолет, кIалхаравала дагахьа. Цхьабакъда из кхетадир советски летчика, атака йир цо. фашиста никъ а хоадабеш. Эггара хьалха тIахьедача меттахьа теха цо вийр самолета чура тIом беш вола моастагIчун стрелок-радист. Цо шозлагIа дов доладича «Юнкерса» аьттехьарча моторах кIур болабелар. МоастагIчун самолет лаьттана Iогарга а йохийташ, кхозлагIа дов даьча Заболотне хIалакйир бомбардировщик.

Цул тIехьагIа цхьа ди даьлча Заболотный летчикаца Матюшинца цхьана задани кхоачашъе вахар. 60 метр мара юкъе йоаллаш гарга а ваха, Матюшина йохайир моастагIчун бомбардировщик. ХIаьта вокх «Юнкерсаца» Заболотне тIом бе болабир. Фашистски летчик, кIур а баь, морхашта юкъе гIолла кIалхарвала веннавар. Бакъда, укхо корзагIваьккха из Москвана юххе ший самолетаца лайла вахар.

Цу ханна сигала гучаийккхар цхьаькха гитлеровски бомбардировщик. Летчикаша Тополеви Танценкоси чехка чуяйтар из.

Заболотне даьча дукхача тIемаех цхьадараш мара дац уж.

ХIанз Москве, Советски ТIема Низий Центральни музее хьайийлай тIом болча хана вай летчикаша столица лораяра хетаяь выставка. Цу чурча экспонаташта юкъе да вай мехкахочун Заболотный Ивана портрет а. «Иваний звеноца» из гIетта сигала ваха кийчвеннача хана даьнкха да из портрет. Ший новкъостаца Шумилов Иванацеи Голубин Иванацеи самолета юххе латт Заболотный. «Кхо Иван — лаьча» яха сурт яздаьд художника Антонова. ЧIоагIа хьоашал долаш вар цу хана уж кхо турпал. Майра тIом беш моастагIа кхеравора цар.

...Бийсана ха тIа а хинна сатоссача хана цIайоагIар звено. Аэродроме кхача массехк итташ километраш мара йисаяцар.

— ЛадувгIа! Вайна хьалхашка я моастагIчун истребителаш, — аьнна команда елар Шумилова.

Хьахозаш дар звенон командира «ЦаI, шиъ, кхоъ, йиъ... ворхI «Миссершмитт» я. Вайчарел уж дукхагIа яле а, духьалъоттаргда вай», яхаш.

Минут ялалехьа тIом болабелар. ГIетта иних санна хьувзар машинаш. 20 минут яьлар сигала тIом беш, ала баьнна чуера хьалхара «Миссершмитт», цунна тIехьа, кIур а баьнна, чуйолаелар шоллагIъяр. ХIаьта кхоалагIъяр Заболотне чуяйтар. Мичара воагIа ца ховш венача фашиста дов дир цун машинана. Мотор толхабир. Цунна тIаера кхы а фашистски ши истребитель.

Вoча хьала тIа вар цу хана вай мехкахо Шумилов оарцагIвена вецаре. МоастагIчун самолета духьала тIахийцар цо шийн машин. ХIаьта цунах ядаенна дIахьайза фашиста самолет шийн новкъоста тIакхийтар. Уж шаккхе а самолет еха чуяхар.

Юхейиса ши «Миссершмитт» едда кIалхара яьнна яхар. Халла аэродроме кхаьчар Заболотныйи Голубинни. Бакъда, царна чIоагIа новкъа даьлар Шумилов воацилга хайча. ТIехьагIа гучадаьлар из йоагаш латтача самолета чура парашютаца чукхоссавалар. ЧIоагIгIа лаьтта Iо а кхийтта госпитале вигар из.

Кхаь а Ивана Советски Союза Турпала цIи елар дукха ца говш.

Сийлахь-боккха Даьхен тIом болча хана Заболотне 110 вылет яьй, 20-зза сигала тIом беча дакъа лоацаш хиннав, моастагIчун 10 самолет йохаяьй цо ше. ХIаьта дукха да цо тIем тIа кхычa советски летчикашца цхьана даь гIулакхаш.

Фашистски цхьан самолетаца тIом беш веннав Заболотный.

Заболотне цIерахча типографе дукха да из дагавохийташ хIамаш. Полиграфисташа боча лораду ткъаь итт шу хьалха — 1 Мае арадаьнна «Печатник» яха шоай пен газет. Цу тIа Ивана дувц ше летчик хила безам болаш хиларах.

ХIаьта дукха ха йоаццаш типографе кхаьчар Украинерча Шипотовое яхача юртара письмо. Цу юрта ваьв Заболотный, цига дIаяхай цун бера ха, дешаш а хиннав. Цу тIа язду Заболотне нанеи йишеи дийна да, яхаш.

Заболотне вахарах дукхагIа ме хов гучадоал вайна юкъара гIулакх бахьан, Даьхе бахьан шийн са кхо ца даь из саг Iалаьмате дика дог долаш хилар. Из санна бараш цIаккха а бицлургбац.

Ю. ПОВАЛЯЕВ.

IОАЖАЛ ЭШАЯЬР

— Жи, Iумара, сиха ва хьона со, — яхаш зIамигача корилгах шийн путевка хьачукхувдаю шоферо.

Сиха лел заправщика кулгаш. Минут ялалехьа шийн машина чу бензин а детте дIавода шофер. Цун тIеххьа шоллагIвар воагIа, кхоалагIвар... Ши бIаь гаргга машин я МалгIабикерча автобоахаме. Царна массанена а «даар дала» ахоаву Газиков Iумар. Цена а дика а лелабу цо шийн болх. Коллективана дукха веза из, сийду цун.

...Боамбела керчайича санна ягIа гIамгIай, боалий гаьнаш, сийрда хьеж малх, баьццара йийрзай МалгIабика аренаш.

Массанахьа а — къахьегам, сакъердам, бIаьстий. Цкъаза делкъа хана шийн конторга чура хьаара а ваьле дукха латт Iумар цу хозача Iалама суртага хьежаш.

Бакъда, иштта цун дог айденача ханна наIарах пIелг техача санна дайя бIаргашта хьалхашка хьаотт 20 шу хьалха хиннача тIема сурт. Унзара да из. КIура, ала, цIий... Бер, воаккха саг, йоккха саг къоастаяц бомбаша, пулеметий пхорч топпарах санна чухувж наькха дегIех. Къиза ва моастагIа. Даьхенна боккха кхерам тIабенаб.

ТIом болабеннача хана Iумар 20 шу даьнна зIамига саг вар. 1940 шера арме вахар из. Дика йовз цунна Белоруссера моттигаш. Цига чакхдаьннад Iумара тIема шераш.

Дзержинске цIерахча партизански отряда «Даьхен цIерах» яхача бригадаца вар из. Гобаьбар моастагIчо юрташта, хьунашта. Хала дар духьал латта.

Укхаза гучадаьлар Iумара къонахчал, денал, маькарал. Шийна командоване тIадилла декхар кхоачаш ца деш юха вагIацар гIалгIай зIамига саг, мелла из хала хиларах.

Белостоцки области Бельски районе дар из. Шоай цIагIа санна доал дора цига немцаша. ХIара денна хьатIаувзар бIу, танкаш, йоккхий топаш, кхыбола кхоачам. Атака е кийчлуш бар уж. ХIама хургдоацаш дар уж тIехбувла тIий ца эккхийтача. ЧIоагIа лораддора из моастагIчо. хIана аьлча царна доккха новкъостал дора цо. Цхьан бийсанна хьунагIа гIолла тебаш цу тIийна гарга кхаьчар партизанаш. Хьалхарчарца вар Газиков Iумар. Автоматаш бе а ехка тIий тIа гIолла дIа-хьа а ухаш лелар немций. Бакъда, шоашта кIалха партизанаш минаш йохкаш боахкий хацар царна. ТIий урагIа дахар...

Дукха нийсъеннай Iумар юкъе волча партизанашта уж санна кхераме моттигаш. Цера машинаш мел херцаяьй, мел телефоний сьргаш тийдад.

Цхьан дийнахьа дукха тIом а баь кIаьдвенна сангар чу салоIаш уллар Iумар. ЦIаьхха етта шок хезар цунна. Геттара дог гIоздаьнна, беррига мохк шийн болаш санна дIа-хьа а хьежаш велосипедаца воагIаш немций эпсар бIаргаваьйра партизана.

— Iа етта шок мерех-м хьона яккха, аьнна лом санна кхосса а венна дIатIаккхийтар Iумар. Немце Iовежар.

ТIемо нагахьа саг витац цхьа сакхат ца деш. Шоаш эшаш латтандаь оакхарий санна бирсбеннача немцаша партизанаш мичахьа ба а хайна самолеташ хьатIа а лаьхка бомбаш Iочухийцар хьунагIа. Цигга чIоагIа човнаш хилар Iумарийна. Оаз телхар, цхьа лерг хIама ца хозаш дисар, контузи хилар. ХIаьта а шийн новкъостех къастанзар из. Сихха дарба а дайта юха а топ бе еллар. Хьалхарчул майрагIа духьал оттар къона комсомолец моастагIчунна.

Иштта Даьхе лораеш котало гарга озачарна хьалха латташ из хиларах Советски правительства «За отвагу», «Дай-мехка тIема партизан», кхыйола медалаш елар Iумарийна. ХIанз из персональни пенсионер ва.

...Дукха ха я бомбай таташ сеца. Хувцаеннай ха. Шийн пенси хьайийлеш цIагIа вагIа раьза ва Iумар. Коммунизм хьалъечарца дакъа лоацаш ва из тахан.

Школера чудаьхкача Iумарий берий бIарг кхет эггара хьалха истола тIа уллача сомача цIеча тетрадах. Из да цар даь дневник.

— Укх тетрада тIа папас баь тIом буви, — йоах кхоалагIча классе ягIача Хьулимата.

Берашта хов шоай да Iоажала майрра духьала иха а из эшаяь а волга.

М. ХАНОЕВ.

Болатал чIоагIагIа

1939 шера июнь бетта арме вахар къона коммунист. Цунна хацар нийсса ши шу даьлча дунен исторе чухь эггара кIизагIа бола тIом — Сийлахь-боккха Даьхен тIом болалургболга. Машаре ваха а деша а безам бар зIамигача сага. Из иштта хургхиларах тешаш а вар из цу хана...

Цхьабакъда, кхоачашхиланзар цунна дагалаьттар. Дунен дай хила гIерташ хиннача немецки фашисташа шоай бIеха кулгаш тIакховдадир цун Даьхенна. ТIаккха моастагIчоа майра духьал эттар зIамига саг. Извар журналист Шаипов Iиса.

ТIом — унзара дош... Укхаза гучадоал сага къонахчал, денал. Укхаза вовз бокъонца вола доттагIа, новкъост. Укхаза совбоал моастагIчунцара цабезам, из эшаве хIалакве Iомалу. Из дерригa дайза а Iайша а ваьлар Iиса. Калинин яха город бахьанце хиннача тIем тIа 1941 шера 13 октябре эттар вай мехкахо эггара хьалха бирсача моастагIчоа духьал. Цига йир эггара хьалхара чов а. ХIаьта а госпитале Iо ца вужаш шийн тIема новкъостащца висар из. Салтий иккаш тIаювхаш цул тIехьагIа дукха никъ бир Шаипова.

...1942 шера август бутт. Ткъаьи йийттлагIча гвардейски стрелкови дивизе дивизионни газете редакторалла хьожаву Шаипов Iиса. Сталинградски фронте дIайохийт из дивизи. Калмыке аренашка. Хута, Юста, Халхута яха юрташ бахьанце СС «Мертвая голова», «Викинг» яхача хержача, эггара чIоагIагIа лоархIача немецки соединенешца тIемаш дIадоладу советски бIухоша.

— Iалаьмате хала а къиза а тIемаш дар цига даьраш, — дагалувц журналиста. Астрахань немцашта кара а ца йохийташ махулла дукхагIа фашисташ боабе а цар техника хIалакъе а декхар хьалхашка оттадир дивизена. ХIаьта цунца цхьана тха дивизи а беррига Советски бIухой санна контрнаступлени е кийчлуш яр. ХьатIаэттар дукхдача хана денз из тхона дагадаьлла ди — 1942 шерара 19 ноябрь.

Ерригача Сталинградски фронта артиллери дуне дохаде санна йоккхий топаш етта йолаелар, сигала тIайттар самолеташ, моастагIчоа атаке чухьийлхар танкаш, пехота.

—Халхутан Яшкули яха юрташ немцашкара хьаякха езаш яр тха гвардейски дивизи 19—20 ноябре бийсанна моастагIчоа тIехьашкахьара тIа а ена тIом бе йолаелар майор Вельможин командир вола бIаьи пхелагIа йола полк,—йоах Iисас. Цу полкаца Халхута яхача юрта юххе тIом беш вар со а. Тхога яр «Т—34» яха шийтта танк, артиллери. Бийсанна баьча тIемаца Халхутера фашисташ арахкайсар оаха.

Цхьабакъда, иштта атта эша дага бацар немций а. Сатоссаше а шоай хьал юха тоаде безам болаш контратакаш йолайир цар.

— Цу ханна со а юкъеволаш 45 салте полках къоаставир немцаша. Группа командовани аз сайна хьатIайийцар, яхаш дувц Iисас. Йиъ станкови пулемет, кхоъ противотанкови топ, цхьа снайперски топи автоматаши яр тхога. Немцашкара хьаяьхача окопашка оборона лаьцар оаха.

Советски бIухой кIезига болга а цар низ чIоагIа боацилга а ховча немцаша лаьрхIадар уж сихха бохабе аьнна. Цхьаннена тIехьа шоллагIа еш атакаш йора дорхбеннача фашисташа. Бакъда, гвардейцаш тIехьашка балацар, болатал чIоагIагIа дар цар денал. Шийтта сахьата немций йийтта атака юхатехар Шаипов Iиса керте латтача группа, царна юкъе цаI танкови а йолаш!

— Тхона юкъе бар хьалхарча батальона партийни бюро секретарь воккхагIа вола лейтенант Китаев, комсомольски балха вола политотдела начальника заместитель Иван Бандин, майра гвардейцаш Наприенко, Куроптев, медицински сестра Наташа Кочуевская.

АргIанара шийн атака йохайича корзагIа а ваьле къа ца хеташ йоккхий топаш, минометаш етта волалора моастагIа... Цкъаза хеталора, дийна мел дола хIама лаьттанца шаьрдаь даьннад-кх, аьле. ТIаккха а юха атаке боагIар фашисташ. хьалха санна царна духьал оттар тIехьашка ца бала бов кийча бола гвардейцаш.

— Цу шийтта сахьата, — йоах Шаипов Iисас, — оаха вийр 250 совгIа немце, дукха тIема техника хIалакйир, йоагайир ши танки массехк автомашини, эккхийтар боеприпасий йоккха склад.

Цхьабакъда, лаьгIделар гвардейций мугIараш а. Медсестра Наташа Кочуевская а йолаш ийс саг мара висанзар тхох. ХIаьта а боха ца бохаш майра а дарха а латар уж, — дувц дIахо запаса гварде майора Шаипова. Ше мел вар чов яь вар. Алхха цхьа Наташа мара яцар чов хиланза.

Боккхача безамца дувц группа командира эрсий йоIах Наташа Кочуевскаях. — Сона цIаккха а йицлургьяц из майра денал дола йоI. Хала чов яь текхаш воагIа салте Напренко бIаргавайр медсестрана. Кхайна юкъе гIолла новкъостал де аьнна салтечоа духьал едар Наташа. Га доаккхаш из лаца аьнна духьал баьлар немецки автоматчикаш. Кхераенна юха тIехьашкахьа яланзар Наташа. Меттахьа теха массехк фашист вийр цо. Бакъда, немций го беш бар. Уж геттара гарга кхаьчача хана шийга хинна гранаташ лелхийта боабир цо фашисташ. Меттахьа чов йир тха езача Наташийна а.

Юххера виъ саг мара висавацар шовзткъеи пхеннех. Дукхаза човнаш яь, тIеххьара низ, денал ураоттадаь тхо тIом беш долча хана новкъостий кIалхара баха аьнна оарцагIбаьннача гвардейцаша бохабир фашисташ.

Дийна бисараштa юкъе вар вай мехкахо Шаипов Iиса а.

...Цул тIехьагIа а бIаьха, хала тIема никъ баьб журналиста-фронтовика. Шаипов Iисас дакъа лаьцад Ростов-на-Дону, Донбасс, Мелитополь немецкий захватчикех цIенъеш. Крыма наIараш — Сиваш яха озера хьабоаккхаш. 1944 шера 28 мае совгIата цун деннача открытка тIа яздаьд: **Сиваша турпала гварде майора И. М. Шаипова. Сиваша тIара моастагIчун оборона йохаеш а Крым мукъайоаккхаш а турпали денали гойтад Iа.**

Сийле хийла хьа—Крым мукъаяьккхар!

Гварде полковник Артюхин.

Сийлахь - боккхача Даьхен тIем тIа къонахчал долаш, майра латарах ЦIеча Байракха, ЦIеча седкъа, Германел котдаларах яха орденаш, медалаш еннай Шаипов Iисана.

...— Тахан советски халкъо германски фашизм эшаяь 20 шу дуза ди дездеча хана сона дагабох сай тIема новкъостий, — йоах Iисас. Шоай тIехьен ираз, цун вахар бахьанце са Iодилла турпалаш цIаккха а бицлургбац вайна. Котдаьннад цар цIий Iомехкадаь гIулакх. Сийле а хоастам а хилба цар денала!

М. ХАМХОЕВ.

Сурта тIа: Шаипов Iиса.

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР-е БАХАЧА СОВЕТСКИ СОЮЗА ТУРПАЛАШТА НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА СИЙЛЕН ГРАМОТА ЯЛАРА ХЬАКЪЕХЬАРА

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА

УКАЗ

Советски халкъо фашистски Германи эша а яь Котало яьнкха 20 шу дизар белгалдоаккхаш Нохч-ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика Лакхехьарча Совета Президиума Сийлен Грамоташ луйла:

Советски Союза Турпала нов. **АБРАМОВ Шатиель Семеновича.**

Советски Союза Турпала нов. **АВАКЯН Грант Арсеновича.**

Советски Союза Турпала нов. **АЛЕЙНИКОВ Александр Георгиевича.**

Советски Союза Турпала нов. **БОЛТАЕВ Георгий Семеновича.**

Советски Союза Турпала нов. **БУБЛИКОВ Федор Борисовича.**

Советски Союза Турпала нов. **ВОВЧЕНКО Николай Дмитриевича.**

Советски Союза Турпала нов. **ГАЛКИН Федор Ульяновича.**

Советски Союза Турпала нов. **ЕРМОЛАЕВ Владимир Ивановича.**

Советски Союза Турпала нов. **ИОДИС Алексей Дмитриевича.**

Советски Союза Турпала нов. **ИДРИСОВ Абухаджена.**

Советски Союза Турпала нов. **КАЛАШНИКОВ Прокофий Яковлевича.**

Советски Союза Турпала нов. **КРУТОВ Петр Максимовича.**

Советски Союза Турпала нов. **КАРАЕВ Александр Акимовича.**

Советски Союза Турпала нов. **КИБКАЛОВ Михаил Моисеевича.**

Советски Союза Турпала нов. **РЫХЛИН Николай Владиславовича.**

Советски Союза Турпала нов. **СЕРГЕЕВ Иван Федоровича.**

Советски Союза Турпала нов. **СУРМАЧ Михаил Михайловича.**

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель И. АЛМАЗОВ.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь Н. СЫЩИКОВ.

г. Грозный.
7 май, 1965 шера № 68.

ДИЦЛУРГДОАЦА ДЕНОШ
(«Сердало» оагIош тIара)

Сийлахь-боккха Даьхен тIом лаьтта шераш... ХIанз а дог тохалу уж дагадехача. Фашистски оакхарий тийшача балхах чухьийлхар вай мехка. Дукха ла дийзар советски наьха шоай сийлахь - йоккха социалистически Даьхе лораеш. Бакъда, цу шерашка дерригача дуненна дIахайра советски халкъ эшаде йиш йоацилга, цу шерашка цIаькха а гучадаьлар советски наьха денал, хьинар, хозал, цар сийлахьа оамалаш... Тахан вай доккхал а деш Iомаду тIема шерех дола хIара документ, хIара каьхат.

ЧIоагIа теркам тIаозаш да цу шерашка арадийннача «Сердало» тIа кепа теха хинна фронтера тыле ахийта а, хIаьта тыле хинначар тIем тIа лаьттарашка ахийта а дола письмош. Царех цхьадараш доаладергда вай хIанз.

ВОIО ДАЬГА ДАЙТА ПИСЬМО

«Моаршал хилда шоана са даи нанеи. Аз дехар ду шуга вай юрта мел вахача сагага согара цIеэскархочун моаршал дIададалар.

Со хIанз дукха ца говш фронте вода мохк дIалаца гIерта немций хIалакбе. Фашисташ гIерт вай иразе вахар толхаде, вайх шоай лаьш де, сийлен цIи хеза йола вай Даьхе лоалла оттае цхьабакъда, цох хIама хургдоацилга вайна ховш да. Мукъале езаш дола советски адамаш цIаккха а хургдац сий доацаш болча фашистски мерзавций лаьш... Сай письмо йистедоалаш аз шугара а Пригородни районе мел волча къахьегамхочунгара а дехаргда предприятешка кулг вIашка ца дуллаш болх белга а фронтана тIа-тIа а дукхагIа танкаш, йоккхий топаш, самолеташ, минометаш, пулеметаш, тIема кхоачамаш телилга, вай колхозхоша, маIача наха, кхалнаха кулг вIашка ца дуллаш шоай кхашка болх белга а фронтанеи мехкан тIа-тIа дукхагIа ялат, дулх, промышленноста йола бедал телилга.

МАТИЕВ Соандрой Ювсап, тIемахо».

ДАС ВОIАГА ДАХЬИЙТА ЖОП

«Моаршал да хьога, са воI Ювсап, иштта са моаршал дIале хьай новкъосташка а. Iа сога а вай юртарча нахага а дайта письмо хьаькхийттад сох, Iа тхогара дех тхоаш ца кходеш саха болх белга, аз тешам лу хьона оаха из иштта бергхиларах.

Аз хьона лургдола хьехар да: вай Даьхе бахьан хьай юххера цIе тIадам Iобаххалца латалахь, Iа фронтеи оаха тылеи хьадергда вай моастагIчул котдувлилга.

Вай колхозо СССР оборона фонде еннай 3 тонн хьажкIаш, 2 тонн кхартолаш, цхьа етт, дукха а йIайха хIамаш. ХIара оаш фронте котало массаза йоаних тха патриотически уйлаш лаьхлу, болх кхы а динагIа бе безам боагIа.

ЦIеча Эскара тIемахочун цIи сийленца лелаелахь, халахь хье са воI хинна ца Iеш ерригача социалистически Даьхен воI а волга.

МАТИЕВ Соандро» («Сердало», № 5, 1942 ш.).

ФРОНТА ФУ ДЕЛАР НОХЧ-ГIАЛГIАЙЧЕНО

1941—1945 шерашка хинна советски халкъа сийлахь-боккха Даьхен тIом адамий общества исторе чухь мел хиннарел боккхагIа бар. Дунен халкъашта юкъерча империализмо хьал а лоацаш Гитлеровски Германе Советски Союза духьал даьккхар Iалаьмате дукха эскар.

Коммунистически партии Советски правительствои кхайка дерригa советски халкъ сий долча тIем тIа эттар шоай Даьхе, цун сий, из шийн лоIаме хилар лораде, фашистски эскар дохаде, Гитлеровски Германе лоал оттадаь Европера халкъаш мукъадаха.

ТIом болабеннача хьалхарча деношка а Советски Союза дерригача халкъашна цхьана шоай Даьхе лорае дIаэттар Нохч - ГIалгIайчен къахьегамхой а. Республике бахача нахах Нохч-ГIалгIайчен территоре тIа вIашагIтеха, Iомаяь, кийчйир: стрелкови дивизи, фецара-десантни инженерно-саперни бригадаш, автомобильни батальон, кавалеристски кхыйолеи подразделенеш. Шоай са кхо ца деш майра лийтар уж Даьхен тIем тIа. Царел совгIа итташ эзараш бола вай республике баха нах тIем тIа лаьттар ЦIеча эскара кхыча доакъошца цхьана: Ленинграде, Мурманске, Москвана юхе, Сталинграде, МалгIабике, кхыча дуккхача моттигашка. ТIом беш долча Эскара юкъе моастагIчоа духьал латаш хилар духхьал нохчехи гIалгIаехи вола 30 эзар саг. Украине а Сталинграде а майра тIом беш хилар гIорваьнна вола сийлахь-боккхача Даьхен тIема турпал Нурадилов Ханпаша. Ленинграда юхе тIом беш вар Алхастера гIалгIа Беков Хизар, Анатолий Ситников. ХIаьта шийн дегIапара са къастталца Ленинграде майра тIем тIа лаьттар нохч-гIалгIай халкъа сий йола йоI Тутаева Аьсет. Санитарни батальона командир яр из, кIезига бIухой бовчара баьхабац цо. 1943 шера фашисташа топаш техар цунна. Шийна топаш тохаш «Даькъала хийла Коммунистически парти»! — аьлар цо. ЦIаккха а дицлургдац Аьлти- Юртарча летчика Мальсагов Ахьмада даь турпала гIулакх. 1941 шера Запорожье юхе тIем тIа латаш нах цецбоалаш хIамаш дора цо. Фашисташта вIалла дагадоацачара гучайоалар цун самолет. Цкъа Днепрах сихьа доалаш латтача немций эскара бомбаш етта аьнна задани елар Мальсагов Ахьмада. Ше дIаводаш Ахьмада командирага аьлар: «Нагахьа санна хьалха тоха бомбаш моастагIчоа меттахьа ца кхете, тIаккха аз цунна се чу а вагIаш, бомбаш чуйола самолет тIатохаргья. Цхьабакъда тIема задани кхоачашъе бизза аьттув баьлар цун: бомбаш меттахьа еттаелар. 1942 шера 7 январе тIем тIа майра латарах ЦIеча Байракха орден лу Мальсагов Ахьмада. ХIаьта цул тIехьагIа ши кIира даьлча, 24 январе тIема задани кхоачашъеш турпал санна велар Мальсагов Ахьмад.

Ца дувцаш дита йиш яц Ангуштарча Келигов Махьмада даь турпала гIулакх а. ТIем тIа танк лехкаш вар из. Цкъа тIом беш цун танка духьал яьлар моастагIчун пхи танк. Немецки танка чура теха снаряд меттахьа кхийтта яга йолаелар советски танк. Човнаш хилар Келиговна а экипажа берригача членашта а. ТIаккха командира когаметта дIа а этта шоза топ теха фашистий ши танк йохайир Келигова. Йоагача танкашкара арабовла болабелар фашисташ. ТIаккха пулемет хьа а ийца, бовда боахкача царна йийттар. Келигова букъа тIа кхаьчабар йоагача танка ала, снарядаш ядача кхоачаш латтар из. Цхьабакъда ца вохаш дIахо тIом беш вар Махьмад. Новкъостала тIакхаьчача вай бараштa бIаргаяйра йоагаш латта немций ши танк, вийна улла 30 фашист... Уж тIакхаьчача хана гIоарал дайна вар Келигов. Кулгаш, корта, фоарт йоагаьяр цун. ХIаьта а госпитале ваха ца тугаш Iийр Махьмад. Майрача кIанта гIалгIай халкъа тешамерча воIа Келигов Махьмада из тIом барах ЦIеча байракха орден елар.

Нохч-ГIалгIай АССР къахьегамхоша фронташка даь тIемаш дувца бIарчча книжка язде дезаргдар. Дукха да вай лакхехьа доаладаьраш санна дола масалаш.

Фронт тылаца а тыл фронтаца а айхха ювзаенна яр. Фашистски бIехалаш доаде беча тIема юкъе доккха дакъа лаьцар Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхоша. ТIом беш дола Эскар доагорца, машинашта хьекхача даьтташца, герзаца, тIема кхоачамашца дуачунца, дувхачунца Iалашдора цар. Грозерча мехкдаьттахоша тIема техникана тIом болча хана елар миллионаш тоннаш мехкдаьтта сийрда продукташ, эзараш минометаш, минаш, бомбаш, хIаьта республика колхозхоша — эзараш тоннаш ялат, юртбоахама а хьайбай а продукташ. Гул а даь мехка оборона фонде делар миллионаш сомаш ахча.

Республикерча итташ эзараш болча наха дакъа лаьцар хьатIавоагIача моастагIчоа духьалара чIоагIалонаш еча. Тиркаца Моздокера Гудермесе кхаччалца, города Грознена гонахьа а чухь а ораш даьхар.

ГIалгIай районашка тIом тIакхаьчар. Эскара Закавказски фронта Къилбаседерча группа командоване Iалаьмате чехка МалгIабикена къулбехьа оборонительни линий е йийзар.

ДАЬХАЧА ДЕНАЛ ДОЛЧА СОВЕТСКИ ХАЛКЪА! 1965

БИРСАЧА ДЕНОШКА...

Вай разведка керттерча командованега хоам бир Яссы — Кишинев яхача моттигашта юкъе фашисташа доккхий тІема низаш гулдеш хиларах. Наьха санна вай армена духьал отта безам болчоа тара яр захватчиний план. Цунца дувзаденна 373-ча стрелкови дивизена командоване декхар тІадиллар, фуннагІа даь а немцашта хьовзам бара Яссы — Кишинев яхача шин города юкъера машинна́ькъа доккха тІий эккхийта аьнна. Атта декхар дацар из. Даггара дІа-юха етташ латтача тІема линех тІех а ваьнна, моастагІчо дІалаьцача лаьтта гІолла 40—60 километр дІачуваха везар. ХІара юрт, гув, кІотарг моастагІчун бІарг тІалатташ а саькха лораеш а яр. Дукха эпсараш бар штабе. Чубузаш латтача маьлха бос ший тайпара гІайгІане бар. Хеталора адамашка кхаьчача балийна из а маьлхара болаш санна. Ниййснийсъеннача Іохейша багІар эпсараш. Укхаза вар саперни рота командир Султыгов Ахьмад а. Штабе цхьацца-шишша дувцаш вІаши деш хинна къамаьлаш сайцар, шийна хьалхашка уллача карта тІара полковника Сазовова корта хьалъайбича.

Гулбеннараштa цо дІадийцар, командоване еннача бехктокхамерча заданех а, хьовзам боацаш арми дІахьалхашка яхара болча цун лоархІамах а.

— Оаха лаьрхІад, аьлар полковнико, из хала декхар добровольцашка кхоачашдайта. — Цхьан юккъа сатем эттар штабе. Ахьмад айлушшехь а цунна тІаэттар полковника а цу чу мел хинначун а бІарг. Уйлангахьа даха а, моастагІчунцара эгІазал кхехкаш а дар, уж дукха моастагІчун туржаІ дайна бІаргаш.

— Новкъост гварде полковник, аьлар Ахьмада, саперий рота ца дича хьан кхоачашдергда из декхар?

— Сона хьогара тахан хьалхара хазац новкъост гварде капитан из тайпа жоп. Сийсара сахиллалца минаш йохкаш хиннай хьа рота, тахан а дукха балхаш даьд оаш, цул совнагІа хьа рота массаза а хьалхарча юхьиге латт тІем тІа-а.

— Новкъост гварде полковник, машинаькъа тІий чоалхане объект я. МоллагІа волча саго из эккхийтача цунна дукха зе ца де тарлу...

— Мегаьд хІаьта, аьттув хилба хьа! Нах Іайха къоастабергба Іа, хьайна дикагІа хеттача бесса, — аьлар Сазонова.

Ше мел вар раьза хилар из операци кхоачашъе цунца ваха. Тахан цхьан дийнахьа чІоагІбенна тешам бацар из. Из чІоагІбеннабар адамий дегІамаш лехаш лаьла даш мехкача, ханал хьалха кагирхой кІайлуча дІаьхача шерашка. Цу массанена ховра цу декхара мах, цига вахар кхы юха ца ва тарлулга. Цхьабакъда, уж бала а раьза-м бар шоай командир леча.

МаьркІажина боад къовлалуш латтар ткъаь цаІ сагах латта саперий отряд наькъа йолалуш. Уж бар ротана юкъера дегІа кадай а къонагІа а бола салтий. ХІаране ги йоаллар ший тІема кхоачамал совгІа пхиппа килограмм взрывчатка.

ЦІаьхха вайчар аьттехьа а аьрдехьа а техача йоккхийча топашеи минометашеи негабир немций. Цул совнагІа фашисташа эггара мелагІа лораеш хинна участок яр отрядо тІема лини хоадае хержар а.

Цу ханна цхьаккха хьовзам боацаш тІехъяьлар отряд. Штабе а чІоагІа ладувгІаш бар, уж зе доацаш дехьа боалий хьожаш. Царна эшаш хула гІо де кийчо а яьр.

— Отряд зе доацаш линел тІехъяьннай, аьнна хоам бича хІанад а хац капитан Султыгов волчара гІулакх массаза а дика хургда аьнна хет-кх сона — аьлар майора Алексеева.

— Да, Кавказера ма вий из. Дика боъз сона нохчийи гІалгІайи. Революце халача шерашка хиннав со Кавказе кІайчарна духьал тІом беш. ХІанз уж болхаш йола моттиг чІоагІа тара я капитана Дай-мехка, — йоахар полковника. Кхетаде хала дацар цунна капитан дукха везилга.

Ткъаьх километр моастагІчо дІалаьцача лаьтта гІолла никъ бича кІеззига са а леІа чехкка дІахо йолаелар отряд. Цул тІехьагІа массехк километр кхы никъ бича цхьан юрта йистте кІотаргашта тІехьашка сайца а саца разведке бахар Ахьмади массехк салтеи...

НиІ хьа а йийла Ахьмади цунцара ши салтеи дІачубаьлча йист а ца хулалуш бисар цІен дай Хаьттача, укхаза немций бац, цхьабакъда, юрта эгІа йисте ба мотт сона, аьлар цІендас. Из вар дикка ха яха кхыча къамах саг, хетаргахьа румын. Цхьан коа Ахьмада бІаргавайра эпсарий форма а ювхаш вола ши саг. Шеко яцар уж немций хиларах. Массехк минут ялалехьа цІен тІехьашка гІолла го а баьккха гІар-тата доацаш воалавир царех цаІ. ШоллагІ вар шорттига кхий ниІ хьа а йийла йол тІа а тесса Іовилар, из вийнавар.

— Ве ма ве со, аз ше мел дар дІадувцаргда шоана, — яхаш гарре эгар фриц. Ахьмада шийгара лоткъам эцаш. Из шиннега дІавелар штабе юха воалаве. Цо мел дийцар бакъ хиннадар. Отряда хІанз ховра шоашта тешамегІа бола никъ.

...ШоллагІча бус отряд дІакхаьчар тІий долча. Цунна ши километр мара гаьна йоацаш латтар немецки гарнизон. ДукхагІа бола кхерам цигахьара бар. КІеззига хий доагІаш дола доккха ор хоада а даь немций болча оагІорахьара гаргаера отряд тІаьна. Цигахьара лорадеш дацар из. Уж хьатІакхоаччаше кІийленна бахийтача р д І аваьккхар тІий лорадеш хинна шиъ.

Массехк минут ялалехьа даьлар из низ бола гата. Дерригa дуне а ийккхачз санна хетар.

Берчура - берча дувлаш, хІалак хилар шо, яхаш фашисташта кхерам тувсаш малхбузенга хьа дахар из, дерригa лаьтта эгадеш... Отряд заданеи йизза кхоачаш а янь юхайирзар зе доацаш. Даьннача оарца саг бІаргавовизар урагІадаха тІийи. шинна а оагІорахьара бІаь-бІаь метр эккхийта машинникъи мара. Дизза бархІ дийи бархІ бийсеи даьккхар фашисташа из тІий метта оттаде ца могаш. Цу юкъа цхьа вагон тІехяланзар цу тІа гІолла. Немцаша из бокъонца меттаоттадешшехь, йолаелар Советски Арме низ бола йоккхий топаш, бомбаш. Цхьаккха са доалла хІама-дисадий-хьогІ цу доагача, лелхача лаьтта. аьнна хетача хана, шоай шерача гусеницашца фашисташа массехк минут хьалхагІа вІаши къамаьлаш даь окопаш теІаеш чухьийлхар «Т-34» яха танкаши, царна тІехьа Гитлера Іаьржа дог кхы цІаккха детталургдоацаш соцаде болха, цу доагача шерашка болатал чІоагІбенна, дуккхача къамех латта советски салтийи... Ахьмад дакъа лоацаш хиннав 1945-ча шера Японеца тІом беча а, из йисте баллалца. Дукха да цунна карагІдаьнна турпала гІулакхаш. Цунна тешал ду цун наькха тІа йоаллача «Ленина» ордена, «Сийлахь-боккхача дай мехка тІема» хьалхарча степена ордена, «За отвагу» яхача медала. Верховни керттерча командоване цІерах еннача кхаь благодарносто, кхы дуккхача а медалаша.

Іаьржа бІаргаш а лакха хьажа а дола юкъерча дегІара из сабаре саг шоана гургва «Севкавкоопстрой» номер 5 йолча гІишлой монтажни управлене шо дІачу доале.

Султыгов Османа Ахьмад ва цига начальник. ХІанз цо ераш машарерча къахьегама уйлаш я. МассагІа гІишло я бахача наьха вахар — хьал тоаде республике хьалъяь а хІанз хьалъеш а хьалъе йолае езаш а. Сихеидикеи уж хьалъяр, иштта я хІанз Ахьмада еш йола уйлаш.

М.-С. ПЛИЕВ.

ДИЦЛУРГДОАЦА ДЕНОШ

(«Сердало» оагІош тІара)

Кхы тІатоха ца эшаш дика гуш да цу письмош тІа халача шерашка мишта кхетадеш хиннад советски наха Даьхенна хьалхашкара шоай декхар.

Дукха письмош да вай мехкарча халкъий цІаккха дохаргдоаца доттагІал дувцаш. Из доттагІал кхы а чІоагІденнад тІом лаьттача шерашка.

«Нердача шерара моаршал» яха письмо дайтад ше вахаш хиннача гІалгІай района къахьегамхошка эрсечо нов. Шнурникова. Цо язду: «Къахьегама фронте оаш яьнихача хІара коталоно тха дегаш гІоздоах, тха тІема уйла лакхъю, фашисташцара тха цабезам кхы а чІоагІбу... Шнурников, политрук». («Сердало», № 3, 1942 ш.).

Фронтера дайта да е письмо а. Яздер ва эрсе И. Ф. Артомонов. Ший новкъост гІалгІа Яхьья тІем тІа чов хинна уллаш хиларах хоам бу це ГІалгІай мехка Яхьяй даьга:

«Хьай вийий Яхьяй тІема новкъосташкара моаршал да хьога нов. ИбрахІим, аз дІахойт хьога хьа воІ Яхьья тІема поста тІа чов хинна волга. Тешаш хилалахь хьай воІ дийна хургхиларах... («Сердало», № 4, 1942 ш.).

ДІахо нов. Артамонова язду моастагІчоа шоаш из юхадехаргхиларах.

Деррига дуне цецдоахаш майра лийтаб советски нах фашистех. Даьхенцарча безамо хІара тІемахочох турпал веш хиннав. Цу хьакъехьа да «ТІом беш долча эскарера письмо» («Сердало», № 114, 1942 ш.).

«Дукха веза Льянов Бийбота Мухтари, дукха еза Гинардкъий Губатийи. Дукха езача Даьхен сийи кортмукъали бахьан немецки фашизмаца латача ЦІеча эскара Н-ски подразделене командирашеи, политболхлошеи, тІемахошеи дойт шуга тІема фронтови моаршал, хІаьта цІенча дег тІара баркал а оал шоана, Даьхен сий бахьан фашизмаца тІом беча хана кхералургвоацаш командир ше волга хьахьекха вола воІ Батарбик оаш кхеварах...

Цо йохайир немецки даькъа штаб, карадера вай эскара бокхача маьхе дола документаш, тІом беча ара бадийтар 200-нел тІех боабаь а човнаш хинна а немецки салтий, хІалакйир 3 танкетки тІема припасаши тІахинна 4 автомашин, 13 саг плен воалаваьв.

Полка командир Н. МЕШКОВ,
полка тІема комиссар А. АНДРИЕНКО,
партбюро отсекретарь БУГЛАК,
КСМ бюро секретарь САЙЧАНОВ.
1 сентябрь 1941 шу».

МАЙРА ЛЕТЧИК

Дунен тІа эггара ираз долашагІа вола саг хила мегар из: дика лелар болх, ше а везаш, шийна а езаш сесаг, бераш дар. Велавенна, дог цІена, гІулакхаца, нахаца увш волча цо новкъосташта юкъе массанена чІоагІа сакъердам бора. ХІаьта тамаш а яц часте мел волчоа Льянов Асламбека АртагІа дукха везаш хилар.

Кировограда юххе лаьттача полка кхаь эскадрилех цхьаннена керте латтар кадрови эпсар, коммунист Льянов АртагІа. Капитана Льяновеи цунца укхаза Кировограде бахача цун дезалеи хозача, машарерча вахара цхьанна хІамо новкъарле яц. аьле, хеталора. Цхьабакъда, дага а доацаш кхаьчар бала. 1941 шера 22 июне йийкха енача Іуйрийна вай хьамсарча Даьхенца тІом хьоабир фашисташа.

...Бизза тІема кхоачам а болаш самолетаца немций захватчикашта духьал вахар из; къизача моастагІчоа эггара хьалха накха духьалъоттабаьрех вар Льянов АртагІа. МоастагІчун тийша болх дика бовзар летчика. ХІана бовзацар цунна! Из бахьан долаш белофинашца тІом болча хана цхьа бІарг хьажа мара вовра из. Самолет цІаьхха сигалара чу йита дукха лийлар из ушалаш латтача моттигашка гІолла, цул тІехьагІа кхаь бетта госпиталашка а иллар. ХІаьта хІанз, дега дукха езача Кавказа эзараш километраш гаьна уллача украински городе тІакхаьчар военни летчика уж унзарера тІема денош.

...Дагадехар дІадаха иразе вахар. Кавказа еррига Іалама хозне шийца йолча ДІаьхача къухе вовь хьалкхийнавар Льянов АртагІа. Укхаза дІадахар цуп берал.

Лаьттанца хьаьнала къахьегаш хиннача АртагІа дас Асламбека ший дезала а къахьегамах безам болийтар. Эггара вокхагІа вола АртагІа майралца, кадай хиларца дезала юкъе белгала вар. Лоаман оалхазараш мара ца кхоачача берда тІа а ваьле, сигале техкаш бІарг ма кхоачча лакха лелача аьрзега хьежаш дукха сахьаташ доахар цо.

ДІаухар шераш.

18 шу даьнна АртагІа ший лоІамах ЦІеча Эскаре вахар. Юххьанца Горски 28 стрелкови дивизе тІема гІулакх деш хилар из. ТІаккха дошлой школа яьккхачул тІехьагІа Кавказски стрелкови дивизе хилар взвода командир а волаш. Армейски вахар дукха дезаделар цунна. Укхаза дешар-йоазув Іомадир, спорт, книжкаш, искусство езаялар Льяновна. Ший цІа санна хилар цунна арми. Летчик хила уйла ессар зІамигача сага кер чу. Шерагара шу массаза дала чІоагІлора из. Чкалова, Водопьянова, Громова ханарча цар доттагІчо. цІи хезача гІалгІай летчика Ахриев Рашида новкъостал дора цунна из уйла кхоачашъе.

1930 шера май бетта город Новочеркасске 13 авиабригада 44 эскадрилье летчикалла Іомалу из; тІаккха город Оренбурге военни летчикаш Іомабеча школе деша вода. Кадрови офицер-летчик хилар Льянов АртагІах. ЗІамагІа вола лейтенант а волаш дийша ваьлар из. Дукхача хана дагалаьттар кхоачаш хилар.

Комсомоло кхеваь. 1927 шера денз Коммунистически парте член вола Льянов Асламбека АртагІа социалистически Даьхе лораеш массехк операци еча дакъа лоацаш хилар. ТІадиллар тешаме кхоачашдеш хиларах массехкazза баркал аьлар цунна. 1937 шера капитана звани а елар Льяновна.

Капитан Льяновах дувц цунца тІема гІулакх деш хиннача летчика, хІанз пенсионера Николай Данилович Бугаева.

— Грознера со Кировограде кхаьчача 1941 шера март бетта вІашагІкхийтар тхо. Тхоаш мехкахой хиларах чІоагІа гІаддахар тхо, хьалха кхыметтел тхойла довзаш а дацар тхо. Къаьстта сона, мугІарерча летчика из санна опыт йолча кадрови эпсарца, летни полкови эскадрилье командираца доттагІал тассар сийлен дар.

ЧІоагІа безам тІабодаш саг вар АртагІа. Дог цхалха, сакъердаме волча цо шийх дика уйлаш кер чу йоссийтар. Лакха. эздийча дегІара, кадай волча из массанахьа кхоачаш санна хеталора: спортплощадке, шахматех ловзараш болча. Укхаза массанена дукха везар сакъердаме, массадар ховш вола кавказец. Сона а везавалар из.

ЦІаккха йицлургъеце а дукха йІаьха хиланзар оаха цхьана яьккха ха — яхаш, дувц Николай Данилович Бугаева. — ТІом болабеннача хьалхарча денношке а дІа-юха дийкъар тхо. Льянов АртагІа — кадрови военни летчик-истребитель — тІема хьалхарча денношке а боевой позицешка хьожавир. «Чайка» яхача яйгача самолетаца-истребителаца лелар из. МоастагІчох латаш капитана Льянова АртагІа доахача майрача толамех лаьца дувцар наха. Цхьабакъда. кхы вІашагІкхетанзар тхо, ТІехьагІа хазар сона из тІем тІа вийнав аьнна. Цу хана денз хьа 20 шу даьннад, цхьабакъда, сона дика дагавоагІа къонахчал дола дика саг, цун безаме елаенна юхь, даим йІайха маьлха сердал тела сийда бІаргаш.

Тахан, малхбузен германски Іаьдалаш фашистски тІема зуламхой бехка кІалхарбаха гІертача хана, эгІазалах диза да капитана Льянов сесага гІайгІанера бІаргаш. Тахан санна дагадоагІа Хьавайна тІом болабенна унзара ди.

Льянов дезал Беслане кхаьча массехк ди даьлча, немцаша Кировоград дІалацай, аьнна во кхаъ бера. Фу хилар-хьогІ АртагІах? Мичав из? Дийна вийтеш? ХІаьта Льянов АртагІа а цу хана маьрша нах, новкъостий боабар моастагІчун юха декхаш майра латаш вар. Ткъаь дийнахьа вІашттІа гІетташ моастагІчох летар из. Итташ вылеташ йир цо. МоастагІчоа кхерам тІатувсаш массанахьа кхоачашхинна «Льяновский» аьнна цІи тилла «Чайка» пхорчаша массехказза цхарал льккхаяр. тамаш ялла хІама дар из дийна висар. Цхьабакъда, тІом болабенна ткъаь шиъ ди даьннaчул тІехьага 1941 шера 12 июле Орел яхача города юхе бирсача тІем тІа валар хилар коммуниста Льянов Асламбека АртагІа. Яьгача курача «Чайка» ткъама тІа «Льянов», аьнна, цІаккха доврrдоаца ялх алап латтар. Из дар «Чайках» а сагах а юхедисар. «Лаьчах долча илле» тІара Горьке дешашца ала лов: «Чухь са доацаш майрачарна сийле кхайкаеш доаккх оаха илли... хьо венна-м хилийта!.. Цхьабакъда, денала чІоагІачари майрачари иллеца хьо массазза а дийна хьокхам а паргІатонгеи сердалонгеи кхайкаш бола кура тІахьехам а хургба!».

Башир ЧАХКИ.

Холдей. Коталон митинг. ТАСС фотохроника.

ЦІаккха а лергдоаца гІулакх

Даша бос бола Днепра талгІеш удайора михо.

Керта тІа туллаш пилотка а йоацаш, дийла коча качматаш а долаш, лаьрххІа станкови пулемета приемника чу аргІанара лента доллаш воаллача Хавадже паргІатваьнна доккха садаьккхар.

— ХІанз порядок я мотт сона. Еррига полк сехьа ма йий. Приказ кхоачацдаьд.

— Иштта да из, старши сержант. ХІанз цхьоалагІеи шоллагІеи эскадронаш флангаш шеръеш я. ХІаьта кхоалагІа яр хьалхашкахьа сангараш йоахаш йоалл, — бІубенна аьлар пулеметни расчета боец волча шахтера Кузнецова. — ХІанз вай гІулакх чоалхане дац — дІахаьнара а ваьнна, паргІатта тхьайса алла мара везац.

— Тхьовсара сих ма лелахь, Василий, — этта бІаргаш хьекха а деш аьлар патронаш тІакхухьаш волча Юнусова. — ХІанзза бІаргавайра сона эскадрона командира ординарец, тха ва из — Ферганера; цо йоахар, йоаккха атака кийчъеш ва фриц.

— ХІанз веча-м хам бацар цун. Вайта Іа. Кхо сахьат хьалхагІа виъ мара вацар вай укхаза, хІаьта хІанз бІаррча полк я, аьлар Хавадже шек воацачох.

Цхьабакъда, дІаяхача бийсанна белгтала йоккха хало тІакхаьчаяр Магомед-Мирзоев Хаваджи керте а волаш волча виъ салтечоа. 60-ча Гвардейски дошлой полке Днепрал дехьа довла никъ баккхара эггара хьалха малагІа вохийтаргвархьогІ яха дош къоастадеш лаьттача хана эскара даькъа командира майора Горлатова ше цІи яьккхар Магомед-Мирзоева.

— Майра а ва, коача а ва. Цхьабакъда, коачвеннача хана сакхетам чура валац. Шийна тІадиллача декхарах из лоархІавергхиларах дог тийша ва со.

Хавадже пулеметни расчета плот кийчъеш яр кхоалагІча эскадрона еррига цхьоалагІа взвод. ЧІоагІа а тешаме хургйолаш а йир плот. Цунна виъ салте меттел, бІаррча взвод а хьалкхоабалургьяр. Цкъа санна дуккхаза а техка дискаш а йоахкаш, шортта запасах патронаши пулеметни ленташи а долаш йола дикагІа йола автоматаш йихьар Хавадже новкъосташа хил дехьарча моастагІчун оагІорахьара моттиг зе шоаш болхаш.

Берда йистера ше дІахо валалехьа эскадрона командирага йист хилар Хаваджи:

— Старши лейтенант, са Аргун йиц ца яр дех аз хьогара. Сага ма лелахь.

— Аргуна сагот ма де Іа, цунна хІама тІера даргдац хьона, эскадрона командиро мархІа веллар старши сержант. — Хье лоравелахь Хаваджи. Черниговна юхе вай долча хана санна сов чу ма хехкалахь. Хьа партбилет политрукага да хьона. Долла хІама дина чакхдаргхиларах тешаш ва со.

...ЧІишка гІолла ІодоагІаш хинна лоаман хий дагадеха Аргун аьнна цІи тиллаяр Хавадже ший говрах. Оалхазара-Юрта ваьв Хаваджи, хІаьта ондаваьннача хана ший вежарашца касткаста ЧІишка ухар из. Цунна юхе гІолла Іододар бирса талгІеш етта баьде Аргун. Цу хичура, зІак хьувкхаш, чкъаьрий даьхад цо, цун берда йисте можамаши чабакхаши кхехка а деш диаьд. Бераш укхаза экскурсе кхувлар цо, Грозненски педучилище йисте а яьккха шоай юрта школе хьехаш ше волча хана...

Салтий кулгаша говза хьаяь плот тата доацаш Днепра лакхача бердах дІагІертар. Цхьаннахьара хьахозаш дар немций меттала ду къамаьл. Плот сихха Ійоасса а яь, пулеметчикаш дІахьалхашкахьа бахар. Советски салтий немцашта бІаргабайнача хана царна пулеметчикаша денна жоп а шоаш маьрша хил дехьа баьннилга хоайташ шоай полкага баь хоам а хилар йІаьхьенна йийннача пулеметех. Виъ доттагІчо кхувсача гранатехи еттача пулеметехи автоматехи бийсанна бІаррча дивизи тІайоагІа аьнна хеталора немцашта.

Цудухьа хІанз гІайгІаеш а бацар майра бІухой, тІайоагІа немецки танкаш бІаргаяйча. Еррига полк дехьаяьннаяр. хІаьта малхбоалехьенгахьарча берда тІара фашистий танкашта ала тІалехкаш «Катюшаш» а яр.

1943 шу чакхдоаллаш, экхкаваь водача моастагІчоа тІакхача боахкаш соединене кавалеристаш болхача хана Хаваджена чов хилар. Цхьабакъда, дукха ха яккханзар цо госпитале уллаш. Коммуниста дошлой дивизецарча гвардейца коача дог тІем тІа кхача гІерташ дар.

1944 шера февраль бетта цун сесагага Екатерина Васильевна Магомед-Мирзоевнайга безаме письмо кхаьчар цун Хаваджи юкъе а волаш латаш хиннача эскара даькъа командованегара. Письмо тІа йоахар:

«1944 шера 15 январе арадаьннача СССР Лакхехьарча Совета Президиума Указаца Хьа мара гварде старши сержанта Магомед-Мирзоев Хаваджена Советски Союза Турпал яха сий дола цІи еннай.

Украина аренашка, къаьна Днепр бахьан долаш немецки захватчикашца даьча тІемашка тІема кхетамеи говзалеи дика хьюкхамаш гойтад Хьа маро, цунца вай Даьхен сий, паргІато, лоІам бахьан долаш лоаттабеча къовсаме майрали турпалали гуча а йоаккхаш...

Коммоаршалца
Даькъа командир гварде майор ГОРЛАТОВ.
Политчаста гІулакхашта вола командира
зам. гварде майор Ш. ЗАКИРОВ.
6. 24. 44 шера».

Екатерина Васильевна из письмо дешаш йолча хана цун Хаваджи юха а тІем тІа вар. Даьр денна духьалъэттадар фашистий бІунаш, советски лаьттан тІа чІоагІдала безам болаш. ТІехьара тІа танкаша деш новкъостал а долаш, атаке ухар уж. Цхьабакъда, Малхбузенгахьа тІа-тІа дукхагІа гаьна доалаш латтар фашистски эскар, ше тІехьашкахьа хьош бола никъ тІемо, алано хІалакъяьча техникацеи ший салтий декъашцеи хьал бузаш.

Экхкаваьча моастагІчоа тІехьайодаш, цхьан тІем тІа кІийленна тІанийсъелар кхоалагІа эскадрон. ЦІе кавалеристаш сихха цхьалхабаха дагахиннабар немций, цхьабкъда, цар лийрхІар кхоачашхиланзар. ДоттагІашта новкъостала ера шоллагІа эскадрон. Цхьан берчу готбир немций. Дорха атака йир оборона а лаьца бодача дошлошта.

— ХІама хургдац шун! етташ пулеметаш йолаш, цІогІа деттар Хавадже. — Оаха хІалакдергда фашистски бІехалаш.

ЦІаьхха цо теркалдир тІем тІарча ший доттагІий — Тбилисерча гуржечун Сосанашвиле, Донбассерча украинца Кузнецова, Ферганерча узбека Юнусова — пулемет ца ювлаш сеца хилар. Царгахьа хьийдар Хаваджи. Цхьабакъда, тІехьа вар из. ДоттагІий боабаьбар. Кхы а чІоагІагІа дорхвенна пулемет етта волавелар Хаваджи тІабоагІача фашисташта.

Из тІеххьара беш тІом бар Советски Союза Турпала Магомед-Мирзоев Хавадже. Кхозза чов хинна, цІена Іувдалуш ше воллашехьа а, пулемет етташ легабора цо моастагІий. 144 фашист вийра цо ше тІеххьара баьча тІем тІа. Бера геръ ца хецаш хилар цун валар. ХІаьта цІаккха а лергдоацача цун гІулакхий сийле хІанз а яхаш я Нохч-ГІалгІайчен къахьегамхошта юкъе.

Н. ШИПУЛИН.

Новкъостал дехаш партийни организацешка кхайкар командовани. Парте Наьсарен, Ачалкхен райкомаша тІахьийха оборонительни лини е Іалаьмате чехка арабаьлар колхозхой. «Фронта эшар кийча хила деза!» — йоахар цар 2000 совгІа волча саго 9 дийнахь танкаш тІехъяргйоаца ораш, вешта эша сангараш, эскарташ яьха Іоотайир йиллача хана. Эскара командоване доккха баркал аьлар колхозхошта, дуккхачарна совгІаташ, медалаш елар.

Нохч-ГІалгІайчен территоре тІа яьхача оборонительни рубежаша доккха новкъостал дир Къилбаседа Кавказ моастагІчох лораяра. Оборона рубежашка, чІоагІаленашка, къаьстта МалгІабика юхе, дукха фашистски салтийи эпсараши боабир, хІалакйир моастагІчун дукха танкаш, йоккхий топаш, кхыйола тІема техника.

Ший Даьхе кортамукъеи ший лоІамеи хилийтара духьа даь ца Іеш, дерригача адамий сийрдача кхоанеи духьа а советски халкъо даь турпала гІулакх советски наьха уйлашкеи дегашкеи дахарал совгІа, дунен исторе чу а дахаргда даиман.

Деррига дуне каралаца лаьрхІа шоай гаьнна йолха уйлаш чакхъяха дагахьа болабаьбар гитлеровцаша вай мехка духьал тІом. Германена доал деш хиннараш чІоагІа тешаш бар шоаш котбаргхиларах. СССР-ца тІом а болабалехьа цар оттаьяр агрессе е планаш: Россера кампани чакхъяьлча, Гаргарчеи Гаьнарчеи Малхбоалеи мехкаш, Суэцки канал, Средиземни форда бассейн дІалаца, тІаккха Англена чухьелха.

Цхьабакъда, дуне карадерзадара тІехьа германски фашизмо беча наькъа духьал латтар Советски Союз. ТІема цхьа лагерь а хинна кхотабелар советски нах, шоай са кхо ца деш тІом баь, Іалаьмате чІоагІа духьал этта агрессора никъ бийхкар цар. Дерригача мехкашкара бІаьш миллионаш бола нах фашистски эксплуатаце Іазапа, нацистски варвараша деча таІазара кІалхарбаьхар. Европера халкъаш фашистски низ-Іоткъама кІалхара доахача керттера лоархІам болаш хилар Советски Союз. Цудухьа ду цун сий дерригача дунен тІарча дог цІена долча наха. Гитлеровски Германи йохаеча керттера дукъ тІалаьттар Советски Союз хилар харцдулургдац буржуазни кепа йоазонца, буржуазни идеологашта, цар фуннагІа дарах! Дунен тІарча берригача прогрессивни наха хов СССР хиннаецаре фашизм йохаль хургйоацилга.

Фашизм эшаеш вайга коталонаш яхийтар Коммунистически парти яр. ТІом болабеннача хьалхарча деношка денз из чакхбаллалца хьалхарча мугІарашка лаьттар коммунисташ. Парте ший толашагІа бола къонгаши мехкарийи тІема оарцагІбаьхар.

Нохч-ГІалгІай областной партийни организаце тІем тІа вахийтар 5000 совгІа коммунисти 10000 эзар совгІа комсомолеци.

Коммунисташ эскаре бохийташ, партена ховра цар бІухой дог ураоттадергдолга, эскара доакъош чІоагІде а миллионаш бола бІухой шоашта тІехьа баха а царна могаргдолга. Коммунисташа сийленца кхоачаш а дир шоай декхар. Эггара халагІча, хьалхарча участкашка бар уж, эггара хьалха болхар тІем тІа, берригача бІухой дог, шоай деналца ура а увттадеш. Дукха коммунисташ байра фашисташца беча тІем тІа. Бакъда, партийни мугІараш лаьгІлацар, уж хьаллузар керда парте боагІача нахах. ТІом хиннача шерашка парте вера 3,5 миллион саг. ХІаьта Нохч-ГІалгІай областной организаце — 5000. Цо хьахьекхар халкъ ший партех чІоагІа тешаш хилар, партенеи халкъаи юкъе бохаргбоаца бувзам латтилга.

Ткъо шу даьннад тІом йистебаьнначул тІехьагІа. Европе а дунен тІа а дукха хувцамаш хиннад цу хана. Хьахиннай низ бола социалистически лагерь, ехай империализм, колониальни система, дегІабенаб низ бола коммунистически болам.

СССР-е йизза а бокъонца а котъяьннай социализм, тІайийцай КПСС керда Программа, Советски Союзо хадданза дІакхухь машаре дахара программа, термоядерни тІом ца хилийтара тІехьа къовсам лоаттабу. Советски наха машар беза коммунизм хьалъяра.

Германски фашизм эшаяь 20 шу дизар дерригача советски халкъаца цхьана Нохч-ГІалгІайчен къахьегамхоша дезду производственни хьинар а политически сакхетам а лакхбеннача хьале. Берригача Советски наьха а санна, цар программа я КПСС ЦК мартовски Пленума решенеш.

В. ФИЛЬКИН,
исторически Іилмай кандидат.

ЙИШИЙ НОВКЪА

Хьокхам эца саг волаш яр Тутаева Нина. Берригача йижарашна — Нинас, Раяс, Юляс, Тамарас, Изабеллас — сий деш яр йоккхагIа йола йиша Идриса Аьсет. Массадолча хIаманна Аьсета тара лесташ яр Нина. ХIаьта Идриса Аьсет Ростовски университет дика чакх а яьккха, лора диплом а йолаш цIаенача хана боарам боаццаш чIоагIа гIадъяха яр Нина. Массаза а цо дер де гIерташ яр из. Аьсет бахьан долаш медицина езаелар Нинайна. ХIаьта Аьсет дIахо аспирантуре деша яьнна Ленинграде яхача хана, Аьсета санна бокъонца лор хила лаьрхIар Нинас, тIаккха яхар из медицински институте деша а. Лор-физиотерапевт хилар цунах. Дег тIара даькъала йиицар цо ший йиша Идриса Аьсет 1-ча Ленинградски медицински институте по аспирантура толаме чакхъяккхарцеи медицински Iилмай кандидат яха Iилман степень цунна ялярцеи. ДIахо а ший йоккхагIа йолча йиший наькъаца яха дага хиннаяр из, цхьабакъда, тIемо новкъарле йир Тутаева Нинайна ше дагалаьцар кхоачашдара.

Медицински служба военни лор хинна Тутаева Идриса Аьсет фронте яхар. Ше кастта дIайода яхаш йолча хана цIа каьхат дахьийтар цо: «1941 шера 24 июль. Са дезагIа дараш! Со хIанз Ленинграде я. Кхоана дIайода со часте, фронте... Ниночка! Нани лораелахь, из йоккха а хиннай, могаш а яц, цхьаккха тайпа халахетар ма делахь цунна, сатедеш хилалахь, цо сахьувзадергдоаца хIама де хьажалахь. Маьрша лелалда шо. Барташ доах аз шоана Ася».

Никайгара каьхат ца доагIаш сахьайза яздаьча цхьаькха каьхата тIа Тутаева Идриса Аьсета яздьдар:

«1942 шера 6 ноябрь. Са еза нана! Могаш-маьрша йий хьо?.. Фу хабар да Нинай? ЧIоагIа саготлу аз. Юлен Нинайи адрес дайта сона. Со магаш маьрша я... Сагот ма делаш. ЧIоагIа барт боакх аз. (п/п, часть 357)».

ХIаьта Тутаева Идриса Нина цу хана, ший боевой доттагIашца цхьана, № 6 йолча Военно-Санитарни поездаца Къилбаседен Кавказера Волгоградагахьа йодаш яр. БIаьш километраш викъ бир, сихбенна тIом латтача моттигашкахьа йодар № 6 йолча Военно-Санитарни поезда (ВСП-6) медицински персонал, човнаш яьраштеи цамогаш хиннараштеи медицински новкъостал а деш. Къаьстта а белгалйоалаш яр военни лор Тутаева Нина, ВСП-6 ординатор. Из гуш да ВСП-6 дисциплинарни взысканейи поощренейи журнала тIара а Тутаева Идриса Нинай служебно-боевой характеристика тIара а. ЦIеча Эскара тыла начальника 1943 шера 17 июне № 20 йолаш г. Москве техача приказах Тутаева Идриса Нинайна, ВСП-6 ординатора, «медицински служба капитан» яха цIи еннай закавказски фронте гIолла. ХIаьта служебно-боевой характеристика тIа яздора: «Говза а культурни а лор я медслужба капитан Тутаева Идриса Нина. Нахацарча гIулакхашта эздел долаш, тешаме, дегала йоацаш я, доарахойтен унахоштен эшачунах сакхуш я, чархаш тIарча госпитала хьалашка уж ца бойтара де йиш йолаш мел дола хIама ду». Тутаевай боевой подруга медслужба майор Мария Давыдовна Брагина начальник йолча ВСП-6 гIулакх деш ше хиннача юкъе Идриса Нинас кийчбир шин сандружиницах — зIамагIа бола сестраш, аптекерча болхлечох — дика сестра; зIамагIа йолча сестрах — башха-дика операционни сестра. Цу тайппара, цун кулгалца хьахилар дика вIаштIехьъяьнна, барт тайна, хьинар дола, партенеи халкъаи мутIахьа болча медицински сестрай лични состав.

1942 шера 30-ча мае № 150 йолча приказах Тутаева Идриса Нинайна «баркал кхайкадаьд Проток яхача станцера Волгограда станце кхачалца поезд йодача хана доарахоштеи унахоштеи дарбаш деш дика болх барах». ХIаьта цул тIехьагIа массехк бутт баьннача гIолла, 1942 шера 6 ноябре Сийлахь-Йоккхача Октябрьски социалистически революце 25 шу дизар дездеш Н. И. Тутаевайна цIаьхха «баркал кхайкадаьд болх дика вIаштIехьбаккхарахи художественни самодеятельность кийчъеш коллектив вIашагIйоллараxи». Укх тайпара йоазув да служебно-боевой характеристика тIа: Юкъара нагрузка кхоачаьеш я ординатор Тутаева, самодеятельноста музыкальни, иллей, халхара, драматически кружокий кулгалхо а йолаш. Цун инициативах 1942 шера октябрь бетта болх дIаболабир художественни самодеятельноста кружокаша. Цу хана денз дукха концерташи дрампостановкаши уттайир художественни самодеятельноста коллективо доарахоштеи унахоштеи, ВСП-6 лични состава, машиншаькъий болхлойи клубашкарча госпиталашта. Шоай дика калга диллача терко е а могаде а доагIаш дар концерташ. Концерташ уттадеча хана хIара номер бокъонца шаьрйора новкъоста Тутаевас, ролаш дIа-юха екъача хана кружоке дакъа лоацачун оамал мингтай, цунна фу дулургда хьожар из. Тутаевай характерах йоалла къаьстта а белгалйоалаш йола оамал яр, из шаккха а йохаш ца хилар. Масалл, нагахьа санна постановканеи концертани эша художественни материал йоацаш шсаш бисача, по белампера частушкаш оттайора, халхараш уттадора, и. кх. дI. а. Инициатива йолаш, хьинар долаш, художественни кийчонах дика кхеташ йолча по кружоке дакъа лоацарий инициатива дегIакхувлар.

1942 шера октябрь бетта денз 1944 шера январь беттага кхаччалца йолча хана Идриса Нинас кийчъяьчеи вIашагIъелачеи художественни самодеятельноста коллективо кийчъяьй 46 музыкальни номер, Iомадаьд къаьст-къаьста а цхьана а оалаш дола 56 илли, 40 тайп-тайпара халхар (цхьанеи къаьст-къаьстаи деш дола халхараш а къамий халхараш а). Доарахоштеи унахоштеи юкъе цIена а тешаме а болх барах, самодеятельноста кружокий балха тIа инициатива йолаш хилярах № 6 йолча Военно-Санитарни поезда командоване дехар дир новкъост Н. И. Тутаевайна тIем тIа денаьлера гIулакхаш карагIдувларах совгIат лулда аьнна.

ВСП-6 ординатор йолаш болх беш мел яьккхача хана медслужба капитана Тутаева Идриса Нинайна дуккхаза а совгIаташ тийннад: цунна шозза баркал кхайкадаьд, ши медаль еннай, царех цаI «Кавказа обороне» латтарах.

Тутаева Идриса Нина фронтера цIаера, фашистски Германи эша а яьяьккхача коталоно гIадийгар. Цунца цхьана оагIув оагIонца а болаш хьаера цун йоаккхагIа йола боевой подруга медицински служба майор Мария Давыдовна Брагина. Уж хIанз Орджоникидзе бах, нанас баь йижарий санна барт тайна а болаш. Идриса Нина город Орджоникидзе Берий поликлинике лор-физиотерапевт йолаш болх беш я.

Бакир АХМЕДОВ.

ДЕРРИГА А МОАСТАГIА ЭШАВАРА!

Сийлахь - боккхача Даьхен тIема шерашка фашизм йохаеча лоархIаме дакъа лаьцар Нохч - ГIалгIай АССР юрта къахьегамхоша. Областной партийни организаце кулгал а деш тIемахошта ялати кхачаи продукташи хIаьта промышленноста бедали лоаттайир цар. Грозненски болхлой классо санна хьинаре къа а хьегаш массе оагIорахьара фронта новкъостал лоаттадора цар. Хьувкъам лакхбараи из лорабараи, хьайбай продукташ кхы а дукхагIа яхара, колхозашка дукхагIа ялат дIадера, лоацача хана из чуэцара, пачхьалкхенна дIалуча хьайбай продуктайи ялатеи план сихагIа кхоачашъяра шоай хьинар сов а доахаш къовсам лоаттабора колхозахошеи совхозий болхлошеи. ТIема хьалхарча шерел дикагIа а хьалхагIа а чакхдаьккхар республика 1941-гIа юртабоахама шу. «Нохч-ГIалгIай республика совхозийи колхозийи кхашка дика хьувкъамаш даьхад, 1940 шерарчул 3,5-заза дукхагIа ялат дIаденнад пачхьалкхенна», яхаш, 1941 шера 17 июле хоам бора Совинформбюрос.

Сасана, ГаланчIожа, Галашка, Ножай-Юрта, Шатой, ЧIаьбарлой лоамаи районашкарча колхозхоша хьайбай продукташ пачхьалкхенна дIаялара темпаш 4—6-заза лакх а еш дика тIехкхоачашйир план. 1941 шера пачхьалкхенга дулх дехкара план 189 процент, шура — 144,4 процент, фуьаш — 295 процент, кIолд — 118 процент, ка бола культураш — 106 процент кхоачашйир колхозхоша.

1941 шера планал совгIа 3776 гектара тIа гуйран дув ялаташ дIадийра Пригородни, МалгIабика, Сунженски, Старо-Юртовски районашка. Толамца кхоачашйир 1942 шера бIаьстан ялаташ дIадера план. Планал совгIа 30 эзар гектара тIа ялат дIадийра.

1941 шера ялат хьувкъадарахи пачхьалкхен заданеш кхоачашъярахи ВКП(б) Нохч-ГIалгIай АССР-а обкома а Совнаркома а решенех республика сийлен Доска тIа яьхар «Аргун» яха колхоз (Грозненски район), «Хлебороб» «Пролетарски тодам» яха колхозаши Орджоникидзевски МТС-и (Сунженски район), «Горец» яха колхоз (Галашкински район), Пседахски МТС (Пседахски район), «Ленина никъ» яха колхоз (Урус-Мартана район).

Ерригача республике дIахезар, ка бола ялаташ чуэцача норма 24 гектар йолча сменах ший новкъосташца шиъ — кхоъ норма кхоачашъеш хинна Сунженски района Орджоникидзевски МТС-а комбайнернов. Овсянниковеи Ерригроссийски юртабоахама выставке массехказа дакъа лоацаш хинна Урус-Мартана МТС комбайнер Ибрагимовеи цIераш.

1942 шера юрта боахаме стахановски къахьегарца дика хьокхамаш гойтарах Нохч-ГIалгIай АССР-а Лакхехьрча Совета Президиумо Почетни грамоташ а луш белгал баьхар хьалха латтараш. царех вар 11-ча августа цIерахча колхоза председатель Адуев Бати, Гудермески МТС-а тракторни бригада бригадир А. П. Баландин, Дубаева цIерахча колхоза полевод Бибулатов Муслу и. кх.

1942 шера колхозаш дика чIоагIъяреи юртара партийни-политически болх тоабареи дакъе дукха болх бир парте обкомо. Колхозашка квалифицированни коммунисташ хьожабир, хьайбаш лелахераш, полеводаш, шофераш, механикаш, трактористаш, комбайнераш кийчбелга вIаштIехдаьккхар. Кхашкарча къахьегамхошта дикагIа новкъостал делар города предприятеш. Цу гIулакхаша дикка новкъостал дир республика МТС-ий, колхозий, совхозий болх тоабара.

Берригача мехкаи вай республиканеи хала хиннача 1942 шера. ювзача йоккхийча топий таташ Нохч-ГIалгIачен колхозий кхашка хозача хана, тIаэттача халонех бIу ца къожабеш, ялаташ хаинахьа чуэцаран эггара лоацагIча ханашка госпоставка дIаяларан къовсам лоаттабора республика къахьегамхоша.

1942 шера хьалхарча ах шера 15,1 процент дукхагIа хилар республикера хьайбаш, хIаьта жаи гаьзарийн — 24,6 процент, хьакхарч — 46,8 процент.

Хала хьалаш дар 1942 шера вай республике социалистически яхье нийсденнараш. МоастагI гаьна вацар: Надтеречни, МалгIабика районий лаьтташ дIалийцадар, республика машаренча юрташка боамбаш чуеттар. Итташ эзараш болча къахьегамхоша, болхлоша, гIулакхерча нaха, колхозхоша Грозне, цунна гоннахьа оборона линеш, чIоагIаленаш йора.

Цхьабакъда, уж лоалургйоаца халонаш тIалатташехь а республика хьалха латтача колхозаша 1942 шера хаинахьа ялаташ чуийцар, пачхьалкхенна из дIадалара план хадал хьалха кхоачаш а йир.

1943 шу дIадолалуш республика халкъа боахам юхаметтаоттабараи из дIахо дегIабоалабараи дика торонаш хьайийлар республика дIалийца моттигаш фашистех мукъаяккхаро Грозненa а ерригача республикана а тIаэтта кхерам юхатохаро 1943 шера гурахьа колхозий кхашкара дика хьувкъамаш чуийцар. Цу шера Нохч-ГIалгIайчен колхозаша пачхьалкхенна хьайбай продукташ дIаялара план 18 октябре кхоачьйир, хIаьта ялат дIадалара план 31 октябре 111 процент кхоачашйир.

Фронта массе а оагIорахьара новкъостал тIалоаттадора Нохч-ГIалгIайчен колхозийи совхозийи кхашкарча къахьегамхоша. 1941 шера август бетта денз хьа 1942 шера январь бутт хьатIакхаччалца йолча хана болхлошцеи гIулакхерча нахацеи цхьана мехка оборона фонде 11 миллиони 300 эзари сом диллар цар.

А. Шерипова цIерах бронепоезд хьае 1942 шера декабрь бетта денз 1943 шера январь бутт хьатIакхаччалца йолча хана 15 миллион сом делар республика къахьегамхоша.

1943 шера 10 бетта тIема совгIаташ а ийца пхезза эшалонаш яхийтар республико: ЦIеча Эскара тIемахошта яхача болаш 400 совгIа вагон а йохийташ.

Цахадлаш советски тIемахой адресах дукха йIайха хIамаш, совгIаташ чудолаш къаьст-къаьстаи коллективнии посылкаш ухар. Шоай йолхо ярах къахьегамхошта баркал яхача советски тIемахой дегаш кхы а чIоагIатIа урауттадора цу гIулакхаша. Массехказа совгIаташ а ийца фронте яха хилар Нохч-ГIалгIайчен делегацеш.

3000 нохчой гIалгIаи чувоагIаш хиннача 4-ча гвардейски казакий корпуса командира гварде инарал-лейтенанта Н. Я. Кириченкос ший письмо тIа Нохч-ГIалгIай къахьегамхошка яздора: «Нохч-ГIалгIай къахьегамхошкара совгIаташ а дахьаш шун делегаци тхо долча хьакхаьчай. ЧIоагIа дог раьза долаш тIаийцар тIемахоша-гвардейцаша Нохч-ГIалгIайчен делегаци. Шу теркои йоккхои еш хиларо дог урауттаду низ а чубоссийт дерригача адамлен гоама моастагI вохавь дIаваккхара.

Вай халкъа бокъонца бола къонгаш хиларах тарра шоашкара къонахчул а хьокхам а гойташ тIем тIа дика латташ ба шун нах — Нохч-ГIалгIайчено бахкийтараш.

Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхоша тахан де а доагIаш доаккхал ду Октябреи социализмаи дахьа сийлен толамаш фашистски Германех лорадеча берригача Советски нахаца цхьана шоаш хьинаре дакъалацарах.

М. АБАЗАТОВ,
исторически Iилмай кандидат.

А. Морозов, М. Егоровен, М. Кантарен рейхстага тIа егIа Коталон байракх. (тIема фото корреспондентий выставкера) ТАСС фотохроника.

Сурто дувц

1943-гIа бирса шу дар. Ноябрь бетта Къилбаседа-Кавказера аракхайсачул тIехьагIа чIоагIа духьале а еш Крымски плацдарм дIа ца хеца гIерташ бар фашистски бIу. Эскара-инарала Петрова кулгалду бIу бар Крымски лаьтта тIом беш. Советски эскарерча тIемахошта боккхача безамца совгIаташ кийчдир Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхоша. Сийлахь-боккхача Октябра 26 шу дузача деношка 6 вагон совгIаташ дахьийтар тIом беш долча Эскара. Цу юкъе бар 7 тонн марш 2 тонн устагIан дулх, 5000 фуъ, 12000 тонн гаргга дежа а генарий а даьтта, 400 литр чхьагIар, къаракъ, 11 тонн коаргилаш, печенеш, конфеташ, тхан пазаташ, чухнахьа дувхаду дIайха бараш.

Грозненски горисполкома председатела заместитела, СССР Лакхехьрча Совета депутат хиннача Цомаев Ахьята кулгалдеш хиннача Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхошкарча делегацеца вар цу хана ВЛКСМ обкоме болх беш хинна со а.

Сурта тIа шоана гу инаралашта юкъера тха делегаци. Юкъе багIа фронта командующи арме-инарал Петрови инарал-майор Баюкови, царна тIехьашка латт инарал Емельянов.

Вай республикера делегаташ бар Михаил Поликарпович Савченко (шоллагIча мугIаре аьттехьара шоллагIвар) — хIанз Червленски колхоза председатель. «Красный молот» завода болхлоша вайтавар къьна кадрови болхло Аванес Каростович Газаров (кIалхьагIа аьрдехьа хьалхарвар). Грозненски района колхозаша — Иван Яковлевич Маршалкин. (ШоллагIча мугIаре аьрдехьарвар) Вокх шин новкъоста тайпан цIераш дагаягIац сона.

Дицлургдоаца вIашагIкхетар. безаме беседаш хилар тха ассара тIемахошца. Дукха письмош дера оаха царгара республике районашка бахача цар [illegible].

1943-ча шера 21-ча ноябре араяьннача «Грозненский рабочий» газета номер тIа кепа техай цу вIашагIкхетарахи шоаш лархIарах, тыле хьинаре къахьегарах вай сий долча тIемахойа нохч-гIалгIай халкъо бахкийтараштa аьннача баркалахи йола бIарчча отчет. Инарал-майора, Советски Союза Турпалхочо Провалова, майора Терешина, капитана Андреенкос, воккхагIволча лейтенанта Скутина, сержанта Скира, салтечо Капеева шоай письмо тIа Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхошка яздора:

Советски Крым моасстагIчох мукъаяккхара кастта хургболча тIем тIа кхы а чIоагIагIа низ тIабахийта немецко-фашистски захватчикех тхоаш латарг — хиларах дош лу оаха шоана, деза новкъостий, Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхой!».

Дукха шераш дIаихад цу хана денз. берригаш а бахканзар цIа.. Цхьабакъда, халкъа вахаре цIаккха диц ца луш дусаргда [illegible]

С. ЦУТАШ,
республика халкъа творчества цIен директор.

Артисташа герзаш караийцар

Советски Нохч - ГIалгIайчен искусства деятелаш Советски Союза дерригача халкъашца цхьана Iалаьмате чIоагIа творчески дог-безам айденна накъабаьхкаб цIи хезза сийлахьарча денна — фашистски Германи эшаяь ткъо шу дизара цIейна.

Адамлен а цун цивилизаце а лирагIа вола моастагI — фашистски Германи эшаяра шоашкара доагIаш дола гIо даьд Советски Нохч-ГIалгIайчен сий долча къонгаша а мехкараша а. Дай-мехка тIема фронташка, тIом беш хиннача Советски Эскареи Форда-ТIема флотеи доакъошка а соединенешка я тIемаш деш хиннаб вай республикера эзараш бола бIухой-патриоташ.

Искусстваи литератураи болхлой а тIом болабеннача юххьанцарча деношка денз юкъе а баха бIухой мугIарашка дIаэттар, хIаьта вай тIемахошца [illegible] моастагI эшавара гIулакха шоаш кхо ца беш, къахьегаш а хилар.

«Йоккхий топаш лувча хана музаш лец» оалар. Цхьабакъда, советски искусства музаш йист ца хулаш яцар. цар вай тIемахой дог-безам а денал а урауттадора тIем тIа сийлен коталонаш яхара.

ТIом болча хана тIемахой культурно - художественни хьакъехьа Iалашбара духьа хьаяьяр лаьрхIа цу гIулакха йола ансамблеш, театраш, концертий бригадаш. Цу коллективаша сакъердам бора юкъарчал доаццаш фронте тIемаш деш долча доакъой бIухошта. Цар концерташ уттадора тIемаш ца деш йоаккхача хана, шин атакана юкъерч а хана, тIема доакъош салоIаш долча ханашка. Ашараща, иллеша, стихаша, бегаша, частушкаша салтийи эпсарийи моральни дог урауттадора, уж турпалера гIулакхаш дара хьалхьебара.

Вай Даьхен столица Москва лораеш а, цул тIехьагIа Калинински. ЦхьоалагIча Прибалтийски фронташка а. Белоруссерча партизански болама юкъе а даьча тIемашка юкъарчал доацца[illegible] дакъа лоацаш хиннача са безам ба гоама волча моастагIчох, герз бе а делла, турпале лийта бола искусства болхлой, вай мехкахой белгалбаха. ТIом болабеннача хьалхарча дийннахье а шоай лоIамагIа фронте бахар Нурадилов Ханпаший цIерагIча Нохч-ГIалгIай драмтеатра артисташ — Нохч-ГIалгIай АССР заслуженни артисташ Ибрагимов ИсмаIал, Горчханов Осман, кхыбола артисташ.

Хьалха цу театра артисташ хинна бола Луначарске цIерахча Московски Пачхьалкхен театральни искусства института 4-ча курсера студенташ Исаев ТIапа, Дакаев Ахьмад, Цороев Iабдал, А. Атуев, М. Марзиев, Х. Баркинхоев, укх мугIарий автор, кхыбараш, дуккхача студенташцеи педагогашцеи цхьана, шоай лоIамагIа фронте бахар.

1942 шера апрель бетта Калинински фронтерча Нелидово яхача города района Карпово яха юрт бахьан даьча къизача тIемашка майрра байр кхералургбоаца тIемахой хинна артисташ Исаев ТIапеи Дакаев Ахьмади. Сона гуш дар из царна карагIдаьннар. Цу ханна Киев яхача города юххе хиннача тIемашка бокъонца дола турпалал хьахьекхар Советски Даьхен сийи кортамукъалеи бахьанце беча тIем тIа шоай вахар дIаденнача вай республика заслуженни артисташа Ибрагимов ИсмаIален Горчханов Османеи.

Шоаш доккха денал дола бIухой хилар тайп-тайпарча фронташка хьахьекхар хьалха Московски театральни искусства института студенташ хиннача гварде воккхагIча лейтенанта Ш. Сатабаева, эпсара М. Ханиева, зIамагIча командираша А. Атуева, Х Баркинхоева, С. Батукаева, Марзиева, Мимиева, кхыбараша.

ТIем тIа хиннача дийна бисарех къаьстта а белгалваккха ловра сона башха партизан Цороев Iаддал. Артист хила безам болаш хиннача гIалгIай юртара вахача зIамигача саго ше кхералургвоаца кIант волга хьахайтар Украина Ровенски областерча партизански тIем тIа. Из вар цIи хезача Медведева партизански отрядаца. Цо даь тIема гIулакхаш мадарра яздаьд вай газеташ тIа.

СССР халкъий доттагIал — Советски пачхьалкхен чIоагIал а низ кхачар а хьадухдувла хьаст ба. Цу доттагIалга лоаелар ерriга тIема халонаш, хIаьта фашистски гIаьрахошта духьаларча берригача советски наьха юкъарча къовсаме кхы а ионагIа чIоагI а делар из.

ШАИПОВ Хьасан,
режиссер, запасера капитан.

КОТАЛОН ДИ г. ГРОЗНЕ 9-ча МАЕ ДЕЗДАРА

ПОРЯДОК

Iуйрийна 10 сахьат даьлча вай Даьхен паргIатои лоIами бахьан долаш лаьттача къовсаме байнача тIемахой сийна даим йоага цIи лотаяра хетаяь митинг хургья Центральни кашмашка.

Митинг чакхъяьнначул тIехьагIа Заводскойи Ленински районий къахьегамхой делегацеша венокаш йохк боабаьча тIемахой вежарий каш тIа дегIача памятника юххе.

Цу ханна Октябрьски района венокаш йохкаргья 1918 шера боабаьча тIемахошта комсомольски сквере дагIача памятника юххе, Павел Мусорова улицагIарча майдан тIа — 1918—1920 шш. боабаьчарна дегIача памятника юххе, машиншхьукхой парке — 1918 шера Грозне бIаь дийнахь лаьттача тIем тIа байнарашта дегIача памятника юхе; Старопромысловски района Iефтемайск яхача городоке — Дай-мехка тIема бIухой вежарий каш тIа дегIача памятника юхе.

Делкъел тIехьагIа 2 сахьат даьлча В. И. Ленина цIерахча майдан тIа школашкарча, профтехучилишашкарча дешархой, города кагирхой парад хургья.

Делкъел тIехьагIа 4 сахьат даьлча «Динамо» стадионе — доккха спортивни цIей.

21 сахьат даьлча В. И. Ленина цIерахча майдан тIа цIей дездеш фейерверк хул, йоккхийча топашца салют хул, феца йизача шарашца байракх сигаллохийт, ракет тохийт, паркашка, культура Дворецашка, цIеношка цIей дездеш сайренаш халкъа сакъердамаши хул.

Из санна дар дитац!

СССР ОБОРОНА МИНИСТЕРСТВА АРХИВА КЕРДА ДОКУМЕНТАШ.

Дунен халкъашта чIоагIа новкъа хилар боинеки Iаьдало тIема зуламхой бехках мукъабовлийта, фашистски палачашта тIаккувш хилар соцаде гIертилга. ЧIоагIа боккха ба цар адамашта хьалхашкара бехк, вIалла дицденнадац наха цар даь зуламаш. СССР оборона Министерства архиво тIа-тIа керда документаш гучудовх. Царех хIарадар гитлеровски извергашта оттаяь бехке вара бирса акт я.

Гой ер да 1941 шера 9 ноябре оттадаь документ. СС дивизешта оттаяь «№ 3 йола указани» я из, Крюгера кулг а яздаь. «КъайлагIа» яхача грифа уллув яздаь латт: «Дийша ваьлча кхы пайдана хургдоацаш дIадаккха», аьнна. ГIаьрахой тIемах а каралаьцача территоре тIа салте мишта лела веза а гуччахьа дувц цу тIа.

«Жугатий-большевикий системана духьаларча похода керттера чулоацам ба средстваш хIалакъяри низ бохабари, европейски культурана азнатски влияни хургйоаца гIулакх оттадар... — яхаш язду Крюгера. Цудухьа нах лархIа йиш йоацаш болча тIехьабисача наха къиза духьал отта веза салте «...».

ДIахо фашистий тIема начальника дIадехар: «Хьалхара большевикий Iаьдал цIенденна дIадалар, кхыметтел здаyей форма хьакъехьа а, из вахар хIалакдеча тIема юкъе доагIаш да. Малхбоалера е исторически а е художественни а хознеш лархIа езаш яц...

Салте декхарийла ва:

1. Большевикий харцхьехам, советски пачхалкхе, тIема низаш дизза дIадаха.

2. Тийша болх боаллеи къизеи дола наьха раса къа ца хеташ хIалакде, цу тайпара Россе немецки тIема низий вахар Iалашде...»

«ХIалакбеи», «хIалакдеи» яха указанеш тIом болабеннача хьалхарча деношкехьа а кхоачашъеш яр. «Кхерамзлен служба 8-ча оперативни командо Старобин яхача юрта даьча гIулакхех йолча СС оберштурмфюрера Рурберга отчета тIара выписка да ер. Боабаь дIабаьхараштa юкъе ба колхоза председатели секретари. ХьунагIа болча партизанаштен ЦIеча эскара доакъоштеи даа хIама доаттадаьд цар. Старобин яхача юрта вийнав 122 саг...» Из документ оттадаьд 1941 шера 29 августа.

ХIара советски сагах кхоанера партизан лоархIаш хиннав гитлеровцаша. 1943 шера 28 феврале оттаьча Прибалтикаи Белоруссеи тIема низий фашистски командоване донесене тIа яздаьд: «21.2 Городище 1-гIеи II-гIеи хIалакйир шоай нах а тIехь (Логойска къилбаседе-малхбузехьа 9 километр я уж), уж партизанех хиларах. Слуцкана къулбехьерча районе топаш теха боабаьб: «Партизанашкахьа уйла йола 7.344 саги 3.300 жургтен». Оккупированни йолча Латвера донесени: «Партизан волеи царна тIехьа волеи 1192 саг вийнав... 669 бежан, 136 хьакха, 830 устагI, 127 говр, 133 центнер ялат даьккхад. Цул совгIа, нах баха 88 пункт йоагаьяй». Донесенена кIал кулг яздаьд Бремера.

ХIанз мичав из Бремер? Дийна а могаш-маьрша а волаш малхбузен Германе хила а мег из. Айя къахетам бергба цох? Бергбац! «Со укхаза ваха саг ва, аз партизанашта новкъостал даьд» — аьнна дика кхетадергдолаш эрсий металла яздаь улг качдолла суд яьрашта». «Боабаьрий декъий талхалца хьалъэхкача дадийта» — яхача, тыловой районе деннача № 584 йолча приказа кулг яздаь инарал фон Кренцки хIама ца деш вутаргва?!

ХIаьта ер я Припятски Iамарчий районе делaдаьча гIулакхех 12.8.41 ш. язьяь «СС» 2-ча Кавалерийски полка командира штурбанфюрера Магила сводка: «Кхалнахи бераши ушалийла дIачулахка гIортарах де лаьрхIар кхоачашхилaнзар, хIана аьлча ушалаш кIоарга а йоацаш, нах къайлабахацар. 1 метр кIоарга йолча нах Iочуболхацар, хIана аьлча лаьтта чIоагIа дар, хетаргахьа, гIум яр цига...»

Дашха дезаш дац уж мугIараш. ЦIий шеллу штурбанфюрер Магил санна дола бIехалаш вай дуаш дола фо дуаш, вай дахача малха кIал бахаш хилар дагадехача.

Ишта дар юха ца декхаш дита йиш яц!

Яков ГОРЕЛИК,
Александр ТАРАДАНКИН.
(АПН).

9 мае 20 шу дуз Чехословаки фашистски захватчикех мукъаьккха. Прага, Вацлавски майда. В. Егорова сурт. ТАСС фотохроника.

Редактор М. К. ЛЬЯНОВ.

РЕДАКЦЕ АДРЕС: г. Грозный ЦIеча фронтовикий улица, 15. Телефонаш: редактора — 2-41-23; редактора зам. — 2-07-01; бехктоккхама секретара — 2-45-48; партийни вахареи, промышленнии, юртбоахамеи, письмойи отделий — 2-25-72; корректорске — 2-09-20.

АДРЕС РЕДАКЦИИ: г. Грозный, ул. Красных фронтовиков, 15. Телефоны: редактора — 2-41-23; зам. редактора — 2-07-01; ответственного секретаря — 2-45-48; отделов партийной жизни, промышленного, сельскохозяйственного и писем — 2-25-72; корректорской — 2-09-20.

«Грозненский рабочий» издательства типографи. Революце проспект 7/84.

Типография из-ва «Грозненский рабочий» Проспект Революции 7/84.